

РОМАН РАХМАННИЙ

НЕ СЛОВОМ ЄДИНИМ

Роман Рахманний

НЕ СЛОВОМ ЄДИНИМ

Діялог

— — —

З передмовою

д-ра Марка Антоновича

— — —

Обкладинку оформив

Микола Колодка

Роман Рахманний

Roman Rakhmanny

NOT BY WORD ALONE

A Dialogue

With an Introduction by

Dr. M. Antonowych

1 9 7 1

Trident Press Ltd.

Winnipeg, Canada

Роман Рахманний

НЕ СЛОВОМ ЄДИНИМ

Діялог

З передмовою

д-ра М. Антоновича

1 9 7 1

Видавництво „Тризуб”

Вінніпег, Канада

ОВІТНИЦЯ ВІЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ

„Вільні українські журналісти стоять вірно по стороні інтересів українського народу, вони намагаються іти в ногу з його зрослими потребами й вимогами епохи та рішені непохитно боротися з російським імперіялізмом в Україні.

— Ми будемо воювати проти того колоніялізму друкованим і живим українським словом — у статтях, нарисах, книжках, брошурах і закликах. Ми воюватимемо на сторінках українських газет і зужомовних періодичних видань. Ми воюватимемо на землі — по фабриках і університетах, на громадських візгах і в парляментах, по бібліотеках і на міжнародніх виставках, на конференціях і з'їздах. Ми воюватимемо в космічному просторі — в радіомовленні і в телебазенні. Ми воюватимемо правдивою інформацією в Україні та на зужині.

І ми не припинимо нашої боротьби вільним словом — законними й революційними методами — доти, доки українська національна думка не прорве того „килимку забуття”, доки українські народні маси не скинуть із своїх плечей ярма російського колоніялізму, пропагованого пресою УРСР, як „найвище досягнення” українського народу. Ми не припинимо тієї боротьби, бо це священний бій за найосновніші права людини, за гідність і свободу українського народу!”

Роман Рахманний, „Преса УРСР: 1967”

ПЕРЕДМОВА

„На Україні ще й нічого гасити —
ще треба розпалювати”.

Валентин Мороз, „Серед снігів”

Процеси, які в сучасну пору проходять в Україні та в українському громадському й політичному житті поза її межами, багатогранні й різноманітні. Багато в чому вони йдуть паралельно, іноді незалежно, а іноді й ніби протилежно. Усім цим явищам у своїх есеях і статтях Р. Рахманний присвячував уже не раз увагу. Паралельні, або й однакові процеси можна підводити під різні спільні знаменники; аджеж нам добре відомо, що по обидва бoki залізної завіси існує ціла веселка різних явищ, процесів, фактів. Інакше й не може бути в нації, яка нараховує понад 40 мільйонів душ населення.

Одним з таких яскравих виявів нашого сучасного життя обабіч залізної завіси є боротьба за *гідну українську людину*. Кращі представники незалежної української думки постійно борються за твердий український хребет, за гідну поведінку української людини у відношенні до своєї національної справи і до чужинців. Цій людській і національній гідності присвятили свою увагу найкращі з-поміж сучасних українців на рідних землях — „плем'я Симоненка” та його наслідники й однопумці.

Коли мати на увазі саме це явище: бій за українську гідну людину, тоді ми можемо повніше оцінити і зрозуміти листи інж. В. Лобка до покійного М. Т. Рильського, „Горе з розуму” В. Чорновола, „Інтернаціоналізм чи русифікація” І. Дзюби, „Собор у риштованні” Є. Сверстюка,

твори невинно засудженого В. Мороза, від яких і справді мороз іде по шкірі, та інші неофіційні, напівофіційні, а часом і „офіційні” твори різних діячів українського життя в сучасній Україні. Яскраві сторінки цього бою за гідну українську людину зафіксує поезія т. зв. шістдесятників і їх послідовників та деякі прозові твори, як наприклад, „Собор” О. Гончара.

Не раз справі гідної української людини приділяють увагу також наші письменники, журналісти й політики поза кордонами України. Не раз ця тема бриніла і в статтях Р. Рахманного, однак ніколи дотепер вона не була ним так рішуче й до болю актуально поставлена, як в есеї, який оце потрапляє у руки читача.

Вибравши нарочито форму діалогу, Р. Рахманний вкладає свої думки в уста Гамлета і Дон Кіхота. Перший — це символ розгубленої і розтерзаної сумнівами людини; другий — мрійного фанатика, що всупереч „реальному” світові йде за своїм ідеалом.

Не треба надто великої уяви для того, щоб зрозуміти, що в даному разі „данський принц” символізує велику частину середньої або й старішої вже генерації — тих, які колись були революціонерами, але на своєму життєвому шляху розгубили колишню віру, свій ідеалізм, активність і дієспроможність. У діялозі цей Гамлет здатний лише сумніватися, виправдовувати явні недомагання нашого життя і слабості, хоч він має щирі симпатії до свого співбесідника, пізнаючи в ньому свою молодість, до його палких і загострено правильних думок, висловлених нарочито непримиренним, агресивним способом і стилем.

Наскільки влучно Р. Рахманний вичув ситуацію, коли він виводить цього „розколотого”, розважного і надто вибачливого Гамлета в діялозі під іменем „Я”. Не один з читачів, зокрема вдумливих і чесних зі собою націоналістів, справді знайде тут себе з своїми сумнівами і переборщеною обережністю.

Логіка співбесідника — „Його” — того, що говорить „до мене й немов не до мене”, розторощуюча. Він вказує на те, що всі передумови для ведення революційної діяльності існують: є ворог, є поневолювач, є поневолений і затурканий народ і його рупор — еміграція, але чомусь саме вона відходить від революційних позицій і боїться речі додумувати до кінця та ставити крапку над „і”. Тому і постають лицемірні ідеї „допоміжної ролі еміграції”, прихвалювання всього, що роблять явні колаборанти там, в Україні, а часом і тут, у „вільному світі”, без уваги на те, чи ті дії добрі та чесні, чи ні.

І ось тепер пролунав розпачливий голос сумління: голос, який не можна обминути мовчанкою; голос який не можна не помітити серед сірих буднів, що панують у нашому житті і тут, і там. За цей відважний актуальний голос Романові Рахманному належить щира подяка читачів. Може ж він промовить до сумління тих, що розгубили в життєвому бою те, чим вони ще вчора горіли. Роман Рахманний вірить, що прийде відродження думки і дії, хоч він підкреслено ставить здійснення цієї ідеї покищо в сферу прагнень Дон Кіхота.

Не даремно постать Дон Кіхота постійно з'являється то тут, то там в Україні, в творчості поетів, прозаїків, журналістів та інших громадян. Зокрема у поезії й прозі „Симоненкового покоління” та його наступників ця постать виведена не раз з незвичайною силою. Цьому не можна дивуватися, аджеж ворог прирік Україну, українців й українство на смерть. Зовнішніми проявами цього явища є пожари архівів і бібліотек, безкарні злочинства русотяпів в роді Тельнової, ідіотична концепція „злиття мов”. Але далеко небезпечнішими є ті „негласні” заходи, той терор і провокація, що їх в Україні застосовують і КДБ, і міліція, і всі інші державні установи, та просто „старші брати” росіяни, які дуже часто виконують ролю дореволюційних „приставів”. (Щоправда, є росіяни, які поведуться і живуть гідно на українській землі, але їх покищо надто мало, щоб проявити себе як реальний фактор в УРСР).

У своєму останньому творі „Серед снігів” В. Мороз (якщо його справді він написав) доказує, що в дійсності, в якій приходить ся сьогодні жити українцям (маємо на увазі чесних і гідних українців!), донкіхотство — це єдиний реально можливий підхід до життя. І тут також перегукується Роман Рахманний з думками висловленими там, так само як і з Є. Сверстюком, який у „Соборі в риштованні” твердить, що „нам історія просто на чолі записала всю обережність, пасивність, перечікування і лінь предків, і кожне нове покоління від колиски розплачується за це своєю долею і честю. І заново вибирує духовну спадщину наших дон Кіхотів серед намулу спадщини рабів”.

Роман Рахманний у своєму діалозі „Не словом єдиним” переходить цілу низку недомагань теперішнього життя в Україні й на еміграції та бичує їх нещадно сатирою, гнівом, болем своєї душі, вогнем зневаги і важучими аргументами. І тут він іде в крок з нашими сучасниками в Україні, які не мають однак змоги творити, бо їх тримають не лише за рот, але й за горлянку там, „на нашій не своїй землі”. Надіймося, що хоч цей голос перестороги опритомнить нашу громадськість, яка вже довгі роки заколисус себе до сну та йде по лінії найлегшого опору.

Ми не сумніваємося, що цей новий твір Романа Рахманного знайде своїх великих прихильників і палких противників. Хочемо надіятися, що дискусія над цим твором продовжуватиметься, бо вона почалася ще до його появи друком, поскільки діалог став відомий частині читачів протягом 1969 - 70 років на еміграції та декому в Україні. Може хоч це зрушить українське життя з мертвої точки і відкриє перед нами нові обрії, дасть нам нову снагу до шукання нових шляхів, як вивести українську думку з московського загумінку.

Дехто з-поміж українців на еміграції ладен звести весь бій за гідну українську людину до боротьби за право української мови. На даному етапі мова, це дуже важ-

ливий чинник, а все таки було б наївно все життя величезної новочасної нації зводити лише до бою за право розмовляти рідною мовою. Як би йшлося лише про мову і більше ні про що, тоді „наступники Леніна” радо погодилися б так, як і врешті він сам, на те, щоб дати нам хоч „дві мови”.

Ворог настільки наївним не був і не є. Він знає, що фронт широкий і охоплює сливе всі ділянки українського національного життя. Мовна практика — це лише найслабший пункт Москви на його сучасному етапі і тут замикання в лещата і непоступливість надто яскраво виявляють її облудність.

Царська Росія мала принаймні відвагу відкрито захищати українську мову, або не визнавати її існування (1863 і 1876). Це була безглузда і божевільна позиція, але це принаймні була позиція. Такої відваги теперішній Москві бракує. Тай, ніби ж не випадає аж так нахабно розходитися з соціалістичним вченням і виявляти свій „соц-імперіалізм”, як це суто російське явище називає сучасний Пекін. Тому дотепер „обрусителі” діють таємними циркулярами й обережним та „обмеженим” терором.

Однак цілий фронт боротьби комплікованіший, а цього не в силі зрозуміти бюрократи в пір’ї марксизму. І коли ми нашу передмову до чергового есею Р. Рахманного підводимо під гасло „бій за гідну українську людину”, то ми свідомі того, що це окреслення не віддзеркалює всіх нюансів боротьби. Однак, для загального з’ясування становища українців обабіч залізної завіси, воно може бути приблизним орієнтиром. Тут спільно плече в плече крокують кращі представники населення Української РСР і еміграції, здобувають успіхи, зазнають невдачі, але далі розвивають свої наступальні дії. Незважаючи на політичні, світоглядні, соціальні та інші розходження між українцями тут і там, у цій галузі *всі українці доброї волі* подали собі руки та йдуть до однієї цілі.

Обрії, які розгортає перед читачем у своєму есеї „Не словом єдиним” Р. Рахманний, багато ширші. Він кинув

жеребок і тепер українська громадськість може ще раз перевірити свої позиції: чи вона далі хоче йти утертими стежками „непротівлення злу”, чи здобудеться (поки ще час) на чин і викреше зі себе революційну іскру.

Свої яскраві й гострі думки Р. Рахманний кидає рішуче й безцеремонно. У тому їх сила. Поряд з цим, новий есей Р. Рахманного є доказом того, що українська національна революція переходить у нову психологічну фазу. У ньому читач, немов у дзеркалі, може бачити не лише наші недомагання, але й світлу мету, до якої не лише варто, але й необхідно йти, якщо ми хочемо далі бути гідною нацією, а не погноєм під ногами чужинців. Чи викреше наша нація з себе необхідну іскру залежатиме також і від Вас, шановний читачу!

М. Антонович

НЕ СЛОВОМ ЄДИНИМ

І. Пролог

Якщо взяти Декартову тезу: „Я думаю, отже існую” та схрестити її з Паскалевим афоризмом: „Мислення становить усю гідність людини”, тоді нова формула напевно звучатиме так само просто й переконливо: Думаю, отже гідно існую!...

Щоб гідно існувати, українець — і той на рідній землі, і той на чужині — мусить мислити самостійно. Не легко воно робити це серед метушливих буднів епохи масової цивілізації й технології, що накидує однакові погляди кожній людині, а на власну думку майже не лишає місця. Сьогодні всім людям приходитьсь тяжко, але найтяжче тому, хто вийшов на чужину, як політичний емігрант.

Нічого в тому дивного. Хоч і в дещо відмінних умовах, але подібні труднощі виникали перед політичними емігрантами всіх націй усіх часів. „Про що тут думати на вулицях Парижу?” — запитував себе один з великих політичних емігрантів, поет Адам Міцкевіч. Мандруючи над берегом річки Сени, він думкою летів у минуле й уявою пробував вичарувати конструктивні вигляди для поневоленого польського народу всупереч тяжкій сучасності та пригноблюючій майбутності. Інший великий вигнанець, Тарас Шевченко, не меншою мірою розумів цінність гідного мислення про основні питання свого пригнобленого народу. Над осоружною йому чужою річкою Невою він роздумував-розмовляв сам із собою. Не було тоді біля нього нікого, з ким він міг би щиро поділитись думками про найболючіше питання:

Якось-то йду я уночі
Понад Невою та, йдучи,
Міркую сам таки з собою.
— Якби то, думаю, якби
Не похилилися раби,
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат.

Була б сестра, і був би брат;
А то... нема тепер нічого, —
Ні Бога навіть, ні півбога...
Псарі з псарятами царять,
А ми, дотепні доїжджачі,
Хортів годуємо та плачем.

Про що ж думать нам — долею похожим на нього українським політичним емігрантам другої половини 20-го сторіччя — нині, стоячи над чужоземними річками і здалеку споглядаючи на „осквернені палати”, що далі височать у тій же Московщині і далі викликають тривожну пошану до себе в серцях мільйонів наших земляків, пригноблених тією ж самою ворожою потугою?

Коли дрібні й липкі буденні справи, немов ряст на плесі застоялої води, покривають поверхню наших душ, не дозволяючи вглянути в суть найпекучіших питань; коли антени мислення нашого обростають дедалі товстішою верствою інею зневіри й сумнівів; коли крізь туман масової облуди тяжко розшукати стежку до гідного існування, — тоді виходьмо на гору свого міста або на висоту власної душі й запитуймо один одного або й самі себе. Чого хилляються раби, як їхні прадіди хилились? Хто ми й чому ми там, де ми є? Як нам повалить осквернені палати — символ влади, сили й культури панівної нації в умах мільйонів людей, позбавлених основних прав?

Мислення наодинці, міркування вголос з другом молодости або й зудар думками з ворогом зрілого віку допоможе всякому з нас впевнитись, що все ж таки нас не засмокче дрібноміщанське трясовиння і що без вісти не проковтне нас вічності ріка.

Ляк перед такою можливістю не є лише тривогою за власне мізерне існування. Ні, ми тривожимось, бо загрожено саме існування всієї нашої нації! Тому тим жвавіше виходьмо на узгір'я наших міст і на висоти наших душ, усі: і ті, що над Невою і Сеною, над Дунаєм і Потомаком, над Вислою і Темзою, над Велтавою і Оттавою, над Ля Плятою і Річкою Ред, над Амуром і Параною, над Ізаром і Гадсоном. Наодинці і спільно робімо те, до чого так наполегливо закликає своїх земляків над Дніпром безіменний автор послання про підступне спалення київської бібліотеки: Думайте... брати, думайте!"

Так, окремо й спільно думаймо: хто ми і чому ми там, де ми є?...

Патетичний діалог на наступних сторінках є записом одної такої розмови — спільного міркування вголос двох співрозмовників, що могли б уже сказати собі: Думаю, отже, гідно існую!

— — — —

ДОН КІХОТ І ГАМЛЕТ НА ГОРІ

Патетичний діалог

„Вогню! Воню великої сатири!... Полум'яної, прегострої, немов хірурговий скальпель! І сміху незліченні канчуки, які батожили б усе, що повзе по землі та гнеться перед лицем чужинців гордовитих!..

Вогню, вогню великої сатири!...

Я знаю. На звук того слівця розв'язне серце хитрого малороса чи добродушного русина негайно скорчиться немов черв'як, що необачно попавсь на жар. Ще з дитинства пам'ятаю пораду, освячену традиціями: От, бачиш, той Д. — ледащо, але ти мовчи. Нехай іде біда на чужі руки...

І ми мовчали, прикидались, мовляв, все у нас гаразд, а дещо навіть краще, ніж у сусідів. В душі надію леліяли і ждали, ачеї хтось могутній — добродій чужоземний або й сам Бог! — прийде визволити нас від язви, що плетивом цупким дедалі більш обмотувала нас усіх. З часом пліснь зросла на темній стороні будови, приховуючи гниль. Її наші мудреці музейною патиною назвали і чваняться: Дивіться, он, які давні традиції у нас!...

Тим часом, як сам знаєш, ніде в світі з такою легковажністю не забуваються історичні пам'ятки і водночас ніде так поквапливо не приймаються псевдотрадиції, як саме в нашому суспільстві. Єдиний лік на цю недугу — пекучий сміх...”

ВІН говорив до мене й немов не до мене. Та й не говорив він, а кидав з гори у простір відірвані слова, речення—думки, неначе розпалені сонцем камені, що, буває, з гуркотом летять по узбіччях скельного шпилю в темне про-

валля. Глухим гомоном відзивалися вони в глибині моєї душі.

Був один із тих днів, коли здається небо глузує з вас, а будинки немов живі люди повертаються до вас своїми гладкими спинами. Сонце шкірило промінні зуби крізь вологі хмари, що погрожували ось-ось скропити рясним дощем зелену гору і відвідувачів на її платформі та на доріжках її схилів. Мій співрозмовник був одним із відвідувачів. Випадок звів нас знову разом на цій горі після багатьох предовгих років. Ми розійшлися ще в Україні...

Як більшість з-поміж нас, він не зробив у своєму житті нічого небуденного, що кваліфікувало б його на емігрантського героя. Під час другої світової війни він був членом протинацистської підпільної мережі і сумлінно виконував дані йому доручення. Великі й малі, важливі й маловажні, інколи зайві або й недоречні, але всі — небезпечні. Як інші члени визвольного підпілля, під час виконання цих обов'язків він відчував холод страху, що куском льоду залягав десь між шлунком і серцем; страху перед можливістю арештування, мук чи навіть загибелі з рук безоглядного окупанта. Однак той страх не стримав його від участі в революційному русі. Він виконував усі доручення, бо щиро вірив, що те збірне зусилля українських патріотів конструктивне й кінцеве. Якщо вже не для безпосереднього визволення нашого народу, то кінцеве воно принаймні для збереження людської гідності всієї української нації та зокрема для особистої гідності кожного з нас. Тому й свою скромну роботу він вважав гідною ризику, навіть ризику власним життям.

Тепер, під час розмови в чужому місті, його посивілі досвідом очі бачили з чужої гори не так мозаїку чужих домів і струнких скляно-залізобетонних велетнів-хмарочосів, як своє власне строкате минуле, що ніяк не дається вбгати ні в рамки сучасного життя України, ні в тугі форми побуту його земляків — поселенців на чужині.

ВІН: Не можна не сміятися... Раніше мені хотілося кричати, протестувати, інших закликати до протестування. Те-

пер я бачу, що доцільніше реготатися сміхом сатири, щоб аж небо почуло і щоб усі наші люди стрепенулись від сміху того. Бо ні по цей, ні по той бік завіси великого мовчання не досягнеш серця української людини нічим іншим так успішно, як словом сатири. А її, на жаль, у нас малувато. Та й не багато у нас людей, які розуміли б потребу її так глибоко, як розумів її драматург Тобілевич, коли майже 70 років тому писав: „Комедію нам дайте, комедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками і заставляє людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!”

Я: Чого ж, був у нас Остап Вишня, є його наслідники в Україні, хоча талантом вони йому не рівня. Творчо працюють на еміграції гумористи Степан Риндик, ЕКО, М. Понеділок та Ікер. Є теж інші автори, непозбавлені почуття гумору.

ВІН: Правда, був Остап Вишня, зглибив бездонний характер чухраїнців, але партія давненько з’їла його талант, а потім ще й затаїла перед читачами частину його творчості. Та й був ще Іван Сенченко, накреслив живий портрет вічно живого українського Холуя, але Москва давно задавила того сатирика. Сьогодні, як у страшні 1930-ті роки, нашому суспільству бракує найбільшою мірою авторів, що гострим словом сатири випростовували б хребти своїм землякам. Наші гумористи переважно тільки злегенька — щоб не проти шерsti — чешуть своїх одноплемінників; отак собі, щоб землячі шдунки справніше працювали після ситих обідів. Звісне бо діло: гумор — здоров’я. Але я питаю тебе. Де сатира, яка б не дозволяла українцеві „спати ходячому”? Де палюча публіцистика, яка б підривала на ноги лежачого? Добрячого матеріялу — болючих тем — у нас хоч гать гати. Вистачило б їх і Гоголеві, і Зощенкові та всім іншим талановитим хохлам на пів їхнього творчого віку, витраченого в добровільних наймах.

Я: Що ж ти радиш випалювати вогнистим словом сучасних Тобілевичів, Самійленків, Маковеїв і Сенченків?

ВІН: Хіба ж мало т. зв. великих проблем в Україні та на еміграції? Ну, от хоча б така ніби велика проблема, як „зустрічатися чи не зустрічатися”. До сліз можна було реготатися, читаючи завзяті суперечки емігрантських і крайових Гамлетів про потребу чи зайвість зустрічей між українцями з УРСР та українцями-емігрантами. По-над півдесятка років витрачено на даремні спори, що порізли дружні родини і навіть приятелів на чужині. В Україні вони спричинили пересування на чиновницьких постах. Декого відставлено „на вище місце” і позбавлено впливу саме за надто щире здійснювання діалогу між українцями „без належної уваги для ідеологічних різниць”. Зате декого там відзначено за зірвання того діалогу. Так, Так! Справу потрактовано дуже серйозно. Ще б лак! Адже в українців є тільки серйозні питання. Їх не вільно розглядати крізь призму прижмуреного ока, щоб була не переконатися, яка їм справжня ціна. Саме тому нам усім так тяжко доглянути смішне в наших ніби великих проблемах, а гумористичне — в наших дивовижних позах.

З тією самою серйозністю декотрі емігрантські теоретики снують нині тендітне павутиння про т. зв. допоміжну ролі еміграції: збираються вони допомагати українському народові, але тільки так, щоб була (як підказує дехто з України) „не збудити великодержавного собаку”. Інші навіть поглузувати з офіційної Хохландії не радять, щоб не образити „почтенних землячків” на теплих посадах. Бо, як висловився один добродушний єпископ, „ще не відомо, що діється в душі навіть Корнійчука”, мовляв, там все швидко змінюється. Забули добродушні емігранти, що (як писав А. Чехов) „Хохландія — взагалі чарівна країна” і по-суті вона майже не змінюється...

Ні, ні, не переконуй мене, що „не той тепер Миргород і Хорол річка не та”, як поетизував колись Павло Тичина. Я спостерігав наших земляків при різних нагодах. І відвідувачів на ЕКСПО-67 у Монреалі; і обмінних студентів та викладачів по різних північно-американських

університетах; і офіційних та приватних відвідувачів по гостинних хатах українських поселенців Канади, США і Франції. Всюди шукав я нової української людини. Однак майже без винятку я бачив перед собою традиційну всеросійську людину, що живе на півдні всеросійської імперії. З розмов з ними я зрозумів, що між радянським українцем і колишнім громадянином царської Росії суттєвої різниці нема. За царату людина офіційно складалася з „душі, тіла і паспорту”. Нині, в суверенній Українській РСР людина офіційно душі не має, бо партійна антирелігійна доктрина „уневажнила” той складник особи. Паспорт щоправда існує там далі, як офіційна прикмета „російської” людини, прикованої до місця праці, зокрема в хліборобстві; але в українській радянській державі повинен би бути паспорт тієї української держави, бо ж є міністерство закордонних справ УРСР і воно мало б виготовляти такі паспорти для своїх громадян на їхні поїздки закордон. Поскілки такого документу, як складника української радянської людини нема, то залишається лише „тіло”. Зветься воно: „радянська людина”, але — повторюю — воно має всі ознаки всеросійської людини дореволюційної епохи. Ходить воно на роботу, їсть, п’є горілку, а завзято натанцювавшись гопак і наспівавшись, сумирно відпочиває, як його предки віддыхали колись, і по-традиційному славить Росію.

Тільки порівняно з ними воно більш без’язике за своїх предків. Їм, бачте, російська влада бувало навіть пісні українською мовою забороняла друкувати. Зате радянсько-українська людина потапає у зливі брошурок і газет, видаваних українською мовою, а все таки української мови по містах і містечках України не чути. „Ви побувайте в наших селах, там почуєте чисте українське слово”, кажуть офіційні й півофіційні супровідники туристам із заморських країн. А в Одесі, почувши від вас українську мову, місцеві люди скажуть вам: „Ви мабуть з України, бо такою прекрасною українською мовою розмовляєте”. А де ця справжня Україна, їм таки не

ясно: на Волині, на Закарпатті чи на Чернігівщині. Точнісінько як за царату, коли то лише на селі та від селян можна було почути українське слово, бо в Києві по-українському розмовляли вдома тільки пів десятка родин — Лисенки, Косачі, Старицькі-Черняхівські та ще де-хто, як свідчить про цей факт сестра Лесі Українки..

Ось чому нині в УРСР не вільно друкувати деяких гуморесок Остапа Вишні про українізацію за двадцятих років. Бач, надто багато тривалої правди збереглося, щоб вільно було дати їх радянському читачеві з 1960-их років. Читаючи їх, він міг би дошкульніше відчувати власну дійсність і тоді йому зовсім не було б смішно. А саме за таких умов тільки почуття гумору допоможе нам усім зберегти здоровий розсудок, захитаний видом України після її півстолітнього існування під назвою Української РСР.

Я: За права української мови й культури ведеться там безперервна боротьба, хоча режим в УРСР не належить до поблажливих навіть у цьому відношенні.

ВІН: Так! Є в Українській РСР інтелігенти й інтелектуали, робітники й селяни, партійні й непартійні адміністратори, що знають українську мову, користуються нею щоденно і щиро боліють підопічним становищем української нації, окраденої в огні революції та в жару післявоєнного мира. Однак основний тон заспіває там Сенченків „Холуй”. Пригадуєш четверту заповідь його успіху: „Вигинайте хребет, не жалійте спини: ви її раз погнете, а вона винесе вас тисячу разів із небезпеки. Не кажіть собі: не можу, плазуйте! Обніміть коліна, здуйте порошок з лякерок вашого пана. Затайте дух. І вам скажуть: це прекрасний холуй, і черкнуть носком по вашому носі. І ви на вершку блаженства”.

Отак і нині в УРСР вигинають свої хребти „сини нещасної України”. Перегорни декілька випусків „Літературної України”, „Культури і Життя” чи іншого радянсько-українського видання, редагованого „інженерами

душ" (мовив Сталін) чи т. зв. помічниками партії — письменниками й журналістами України, а напевно за-смієшся на всі кутні. Ось один зразок послухай:

В серця наші входиш навіки,
Москва — неповторна, на світі єдина.

.....
Як радісно знати, що ти є на світі,
Що чує планета твій подих і крок.

Це уривок із вірша Петра Сліпчука, для якого серце вітчизни — Москва, не Київ. Його соратник Микола Подолян кланяється „осоружним кацапам" (мовив М. Гоголь) ще нижче та ще й двомовно:

„Гаваріт Масква!"
Крізь плетива сталені радіостанцій
до людства линуць дорогі слова.
Ви чуєте в Америці і Франції?
Це мати Миру: „Гаваріт Масква!"

Досвідченіший за них у монгольській чолобитні Любомир Дмитерко теж „не мислить себе без московського диригента" (як глузував М. Хвильовий). Дмитерко силкується заворожити сучасну молодь і дітвору України, мовляв, українці без Москви не в силі зробити одного кроку, вони — просто „неісторична нація" з теорії Маркса:

З Москвою в серці ми йшли в окопи
і п'ятирічок підіймали стяг.
Без неї не взяли б Перекопу,
Без неї не повергли б рейхстаг.

Ну, скажи, навіщо українцям той Перекоп, якщо за ним всеодно засіли москалі та при допомозі того неплаваючого літаконосця — Криму тримають Україну ще цупкіше під своїм замком? А втім, потрібен був українському народові берлінський „рейхстаг"? Мабуть так, як сталінським каторжникам потрібен був Біломорський канал. Підсоветські бувальці розказують, що коли політруки закликали каторжників до перевиконання норми, тоді один з них запитав: — „На біса нам здався Бі-

ломорський канал, якщо так чи інакше тут нам могила?.." Тисячі українців загинули на підходах до злощасної будівлі у Берліні, здобули її, але від того становище України не поліпшилось: в основному воно таке, яке приблизно готовив їй Гітлер — винищення патріотів та асимілювання решти робітного населення. Дмитеркові батьки ще знали справжню українську народню державу та її немосковське минуле, але йому самому питання про недоречність рабського служіння Москві не приходило навіть на гадку, як не приходило воно на гадку його попередникам у цьому ділі — царським дворянам українського роду. Як і вони, Дмитерко дивиться на північ:

Привіт тобі, уклін і слава,
Ти символ праці, гордість бойова —
Незламна, вічна, величава,
Майбутнім опромінена — Москва!

Читаєш ці дивовижні панегірики — незамовлені, не-випрошені й невимушені — і не стримаєшся від реготу на вид непрохідної української джунглі. Бо скажи, в якій глухій закутині Африки неграмотні дикуни будь-коли так по-майстерному вихваляли краал свого ватажка, як це поголовно роблять освічені українці?..

І немов на глум виходить „український журнал російською мовою”, в якому друкують свої твори (на кошти Української РСР!) „російські” письменники України, переважно „ЕНКИ”. Звичайно, такого паралельного по характеру українського журналу в Російській ФРСР нема. Редактори органу міністерства культури Української РСР „Радянська Культура” (тепер „Культура і Життя”) ще й поетичну ідеологію для того русифікаторського журналу придумали: „Радуга” (так зветься той журнал малоросенків) — „український журнал російською мовою. В самій його назві — ідея зв'язку культур, дружба народів... Арка — дуга, райдуга — одним кінцем своїм п'є воду з Дніпра Славутича, а другим упирається в далекі моря і ріки, в Московське море і в Неву, і у хвилі Байкала, Іртиша, Ангари, Кури, Севану...”

Ясно, бо все це „руське”. Ось на такий лад українці самі себе в ярма запрягають. Та не тільки в російське. Поглянь на сусідню Молдавську РСР, де живе чимало українців. Там вони молдавізуються. Порівняно з Україною Молдавія — така ж слабосила країна нині, як була вона в минулому. Закликав же кобзар молдаванів у поемі „Гайдамаки”:

Волохи, волохи,
Вас осталося трохи.
І ви молдавани
Тепер вже не пани.
Єднайтеся з нами,
З нами козаками...

А нині, незважаючи на існування суверенної УРСР, один віршописець Молдавської РСР по-молдавському чеше вірші, хоча (як сам поетично признається) живе десь у районі, де вечорами чути українську народню пісню.

Очевидячки, там можна би вивчити українську мову і, якщо вже конечно цього треба, писати вірші по-українському. Та ба, ні! Для цього існує мова благороднішого народу — молдавського. Тієї самої породи радянець В. Шлапак негайно переклав „Буна Зіува Україно” на українську мову, немов якийсь шедевр, а рівний йому своєю радянською гідністю діяч української культури — редактор „Літературної України” — захоплено друкує той переклад, мовляв; читайте, любезні читачі, переконайтесь, як про нашу радянську Україну прекрасно пише чужинець — подумайте, молдаванський поет! Хіба не диво?

Я: Смішність і трагізм ситуації радше в тому, що молдавські патріоти нині вважають українців у Молдавській РСР послідовнішими русифікаторами за росіян. Росіянам молдавани не дивуються, бо вони — росіяни. Але яке діло українцям русифікувати молдаван? Вже б краще українізували їх. А ти нарікаєш на молдавлення українців серед молдавського оточення... Тим часом пере-

кладаючи з чужої мови, українські автори вдосконалюють рідну мову.

ВІН: Оце вони розвивають і вдосконалюють. Один автор українського роду пише вірші по-молдавському, другий хохол перекладає їх на українську мову, а третій друкує їх на сторінках своєї газети. Мовляв, знайте наш інтернаціоналізм. Чи не смішно? А ось ще смішніший випадок. У кабінеті одного з відділів Академії Наук УРСР в Києві один академік розмовляє по-українському з відвідувачем-українцем з Америки. Коли ж академікові доводиться сказати будь-що своїй секретарці чи запитати її, то він робить це російською мовою. Чому? По-перше, йому незручно говорити до неї по-українському тепер, якщо він щоденно розмовляє з нею по-російському. По-друге, мужицькою мовою можна користуватися у розмові з відвідувачами з-поза океану, а навіть конечно: академік англійської мови не знає, а відвідувач не хоче розмовляти по-російському і вперто говорить лише по-українському.

Я: Не схвалюю негідного підходу до рідної мови, але окремих випадків і дрібниць не годиться узагальнювати, бо це — теж помилка.

ВІН: Всі окремі випадки і всі т. зв. дрібнички, регулярно повторювані значною частиною населення України, визначають суть її сучасного побуту, показують на характер мислення освіченого прошарку нашої нації. Якщо той прошарок не викресав у собі стільки гідності і стійкості, щоб мова його народу була офіційною мовою республіки та щоденного життя її населення: якщо державні установи й культурні діячі не зважаються звати свої міста, села, містечка, колгоспи, радгоспи, фабрики й різні споруди українськими назвами, але російськими або в російській вимові, то ясно, чому сусідні нації-країни не визнають українців за повноцінну націю. Україні бо нема не лише на політичній карті Європи, вона не існує в очах чужинців психологічно — це лише геогра-

фічна назва частини російської території з населенням „зовсім похожим на російське”.

Суто російських назв на карті УРСР стільки, що ніякий декларативний інтернаціоналізм не приховає страшної дійсності. Україну послідовно перетворюється в невід’ємну частину Росії саме дрібничками, які оформлюють щоденне життя української людини. І можна до розпачу запитувати: чому в Україні мусять називати український колгосп коло Винниці іменем царського реакційного генерала Суворова? Чому багато вулиць по українських містах названо іменем Пушкіна й інших російських дворян, а в містах Росії нема вулиць з назвами будь-яких українських навіть „прогресивних” діячів чи письменників: Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Івана Франка, М. Рильського чи М. Скрипника. А котре російське місто чи містечко презвано на честь будь-якого українського героя? Тим часом в Україні презвано багато міст по-російському. Разючий приклад: місто Жовкву коло Львова перейменовано 1951 р. на Нестеров. Як відомо, це ім’я не якогось комуністичного російського діяча чи всерадянського героя другої світової війни. Нестеров був летуном царської російської армії та загинув 1914 р. в околиці Жовкви у тій війні, яку Ленін засудив як антинародну імперіалістичну війну і робив усе, щоб царська Росія прогнала її. Але його наслідники в Москві та Києві не зважають на ніякі ідеологічні міркування. Вони в ім’я російського націоналізму, по-шовіністичному залякали західно-українських хохлів, примусили їх погодитися на ганебну назву для свого міста, в якому жила колись родина Хмельницьких і де був історичний центр української культури.

Так поводяться тільки колоніялісти в загарбаній країні. І не може бути яскравішого прикладу на колоніальний статус України, як те, що українець у власній „суверенній українській державі” мусить шанувати всіх росіян без винятку: прогресивних і реакційних, соціалістів, лібералів і націоналістів, комуністів і капіталістів,

цивільних і військових, світських і духовних. Так, так — і духовних. У безбожницькому Радянському Союзі віруючий українець (а їх там десятки мільйонів) мусить — згідно з принципом свободи переконань! — належати **лише** до Російської Православної Церкви і визнавати владу московських патріархів і єпископів. Литовці мають свою католицьку церкву, естонці — протестантську, а вірмени — вірменську православну церкву з патріархом, що зве себе „католікос”. Тільки українцеві не вільно мати власної православної, католицької чи євангельської церков. Що вільно вірменинові, того не сміє робити ані мати українець.

А втім може він і не заслуговує на гідне трактування. Українець приймає по-рабському все, що йому велить московська „щука”. Грузини перші не дозволили б собі на таке трактування. Приклад: їхнє столичне місто звалось за царату по-російському Тіфліс; після революції воно зветься по-грузинському Тбілісі і кожен москаль мусить респектувати це в щоденному житті, в школі, в університеті, в адміністрації, в війську, в пресі. Українську слабкість знають і висмівають навіть вільнодумні російські письменники. Пригадуєш оповідання Аржака-Данієля, засудженого московським судом на примусові роботи в мордовському концтаборі за протирежимні твори?

В оповіданні „Говорить Москва” він розказує вигадану подію. Одної днини „щасливі” мешканці Радянського Союзу почули радіоповідомлення з Москви, що у визначеному дні їм вільно буде розрахуватися з усіма своїми противниками чи осоружними їм особами. Вільно буде вбити, кого завгодно, аби тільки жертвами не стали люди з правління та охорони правопорядку. Як застосувалися до цього нелюдського й дивовижного наказу Москви різні національності СРСР? В оповіданні сказано, що балтійці знехтували доручення Москви. А в Києві? Київські керівники звеліли своїм підчиненим дбайливо укласти списки людей-українців, яких треба в

тому зловісному дні фізично ліквідувати. На щастя, вістка про ці пляни якось дійшла до відома намічених жертв і вони спаслися втечею — кожний заховався, де міг, щоб перетривати отой судний день. Справа закінчилася скандалом для київських правлячих кіл.

Ось тобі характеристика традиційних підніжків Москви, накреслена сучасним російським письменником — борцем проти тоталітарного зашморгу. На тлі того оповідання перейменування Жовкви на Нестеров — тільки дрібний, лагідний показник служебної вірності рабів, що служать не за хліб, а за совість.

Я: Чи не говориш ти надто гіперболічним стилем?...

ВІН: Коли ще українці посідали почуття гумору, вони завжди користувалися гіперболею, як засобом мистецького вислову і світосприймання. Гоголь письменницьку кар'єру зробив на гіперболі, що надала його писанням трагічної правдивості. Але я не перебільшую. Бо скажи, яка це гіпербола? Один батько, почувши від сина, що його учитель у клясі обмірковував з учнями проблему — „Якщо маленька Бельгія незалежна держава, то чому Радянська Україна не може бути такою?” негайно побіг до росіян (до КГБ) і зробив донос на учителя Озерного. Його судили за бунтарство й сепаратизм і неспівмірно тяжко покарали. Читай про це у записках В. Чорновола. А з цим прирівняй такий ніби дрібний факт: у довіднику про Київ, виданому київським урядом в англійській мові для чужинців-туристів, надруковано чорним по білому, що „Україна об'єдналася з Росією в одній російській державі”. Ні більш ні менш: викреслено всяку думку про будь-яку суверенну українську державу, навіть комуністичну, і то руками відповідальних керівників УРСР!

І ще одна ніби гіперболізована дрібниця. Один поет з УРСР, який свого часу відвідував Канаду, в своїх віршах з поїздки по Азії ележно пише про свою зустріч з азійцями. Він бундючно згадує як вони заздрили йому, що він живе в країні перемігшого комунізму: „Щасливі ви, руські!”

Бачиш, той український радянський поет-патріот (а він справді з рушницею пройшов від Дніпра до берлінського Райхстагу) не мав ні відваги ані почуття обов'язку відповісти азійцеві, що він не руський, але українець. Навіть якщо він відповів так, то не посмів згадати це в своєму вірші. Чому? По-перше, він боявся, щоб його не обвинувачено у націонализмі; по-друге, він таки відчувається перш за все „руським” громадянином, а щойно потім українцем. Він теж служить Москві більшою мірою, ніж вимагається. Він — не єдиний, не перший і не останній.

Оте служебне, собаче почуття — традиційне на всіх наших землях. Воно не є властивістю якоїсь одної області чи одного періоду історії українського народу. Пригадуєш болючі Франкові переживання з часу, коли він робив етнографічні записки в одному повіті Галичини. Староста — поляк, дізнавшись про це, звелів арештувати Франка, щоб, мовляв, той не бунтував мирного люду в його повіті. Жандарм отримав наказ привести Франка до повітової канцелярії, де староста хотів був висловити йому догану й пересторогу. Жандарм не лише виконав те доручення, але зміцнив його своєю службовою щирістю: він наложив Франкові залізні ручні кайдани, немов якомусь злочинцеві. Коли врешті під його конвоєм поет прибув до будинку повітового управління, тоді жандарм зняв кайдани і побачив, як цупка залізняка до крові поранила поетові руки. Жандарм так зворушився цим видом, що почав цілувати його руки, немов єпископові чи митрополитові. Бо він знав, кого конвоював: борця за права українського народу. Той жандарм теж був українцем. Але собача вірність австрійському цісареві (репрезентантом якого був адміністратор повіту — поляк) перемогла в ньому почуття людини й українця; тому він понадслужбово — понад норму виконав наказ.

Справді — як висловився М. Зеров — „Ось долі нашої сумний узор”. Російський письменник Аржак-Данієль вигадав ситуацію, в якій на весь зріст показала

вислужницька запопадливість хохла. Іван Франко списав подібну ганебну ситуацію з власних зустрічей з русинами-тирольцями Сходу. Згаданий український радянський поет показав її сам на собі, підсвідомо і в негативний спосіб. Висновок з цих трьох фрагментів простий: внаслідок затрачання історичної пам'яті наші люди великою мірою втратили людську й національну гідність, що завжди невидною ниткою пов'язує членів будь-якої нації в одну велику родину почуттів радості й співчуття.

Наскільки втрачено відчуття єдності долі нації і розуміння її трагічного стану, можна судити на основі філателістичної нотатки в журналі „Україна” з вересня 1966 року. Там сказано, що закарпатські українці „за короткий час відокремленого існування... випустили” (в 1944 році) „кілька серій поштових марок, що засвідчували волю народу до воз'єднання” з Українською РСР. На репродукованих у журналі поштових марках так і видно, що вони мали українські написи: „Пошта — Закарпатська Україна”. Редактор журналу пояснює, що „марки Закарпатської України були в обігу дуже недовго”. Чому? Бо незабаром завершено „воз'єднання” Закарпаття з Українською РСР, а та „суверенна радянська держава” не сміє собі дозволити на власні поштові марки з українським написом. Поштовий зв'язок в СРСР все-союзна, себто всеросійська установа, як колись у царській імперії. Тому радянська філателія відтворює тільки „руські” здобутки у всіх ділянках. Якщо на поштові марки попаде якийсь український діяч культури чи письменник, то російський напис при його портреті нічого не пояснить чужоземному філателістові і він далі віритиме, що це ще один російський діяч, незалежно від того, буде це Шевченко, Франко, чи М. Коцюбинський.

На вид такої „радянської” марксистсько-ленінської філателії, поставленої поруч з поштовими марками Закарпатської України з 1944 року, повинно горіти сороком обличчя сорока мільйонів радянських українців, а передусім обличчя редакторів київського журналу „Укра-

їна". Тим часом на його сторінках вони часто висмівають Українську Народню Республіку з 1917-20 років, а саму думку про самостійну Україну відкидають немов якесь безглуздя. Ти, мабуть, читав каторгою вимушені в О. Вишні псевдо-гуморески на тему т. зв. „самостійної дірки українських буржуазних націоналістів..." Цим терміном у державних виданнях радяно-українські міщани висмівали і висмівають концепцію самостійної України, УНР, УГВР та УПА. Але вони не висмівають Польщі, Монголії чи Албанії, хоч на свій лад це теж „самостійні дірки". А врешті забули сердеги, що вони самі сидять у провінційній російській дірці, яка зветься УРСР і не може почванитися нпр. ані однією серією українських поштових марок. Мали їх: УНРеспубліка, Карпатська Україна, Закарпаття з 1944 року і навіть українське націоналістичне підпілля з 1942-44, яке всупереч окупантові організувало власну пошту. З кого власне кажучи можна тут сміятися?...

Аж крикнути хочеться: — Смійся, український паяццо! Українці відомі своїм історичним почуттям гумору, тому плакати їм не годиться навіть тоді, коли їхні відповідальні діячі пояснюють, що їм треба забути про всякі прометеївські міти, бо мовляв Україна вже „навіки з Росією". Воістину, геніяльний був Сенченко зі своїм портретом Холуя. Той кликав: „Юнаки — дивіться на мене: мені 30 років, але я проживу ще три рази по тридцять і буду щасливий — з дебелим тілом, червоними щоками, гнучким хребтом і гумовими ногами. Мене цінить начальство... коли я їду, всі з пошаною уступають мені дорогу і шепчуть своїм маленьким дітям: — Дивіться, це іде великий Холуй".

Я: Що тут смішного? Трагедія це наша. Цілі покоління українців виростили в атмосфері російських традицій. Навіть комуністична доктрина не змінила тієї атмосфери. Михайло Грушевський проаналізував наш характер дуже різко, але правдиво. Ще в березні 1918 року він писав, що московська система правління забила в пересіч-

ному українцеві „всяку людську гідність”... зробила прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом. Російські белетристи закріпили в художній формі такого „холопа”. Грушевський мав на мислі саме „ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість, глибоку і непобориму, поколіннями виховану... Початки її лежали в мотивах самих неідеальних: користи і страху”. Останні 50 років тільки підтвердили правдивість тієї характеристики. Хто може заперечити його правдиві слова? Але чи ця правда вистачає нам для вдумливого зрозуміння становища наших земляків сьогодні?

До його правдивих слів я додав би: все таки нам треба вміти вчутися в складне становище наших братів на Україні. Воно не легке. Тяжкі побутові умови, сталінський терор, що нагрянув після століть царського терору, а далі війни, голод... Не завжди в таких умовах можна виявити себе гідно в національно-політичному відношенні. Наш народ пройшов одні з найтяжчих випробувань долі...

ВІН: Говориш так, немов би інші народи ніколи не страждали під чужоземною окупацією, не переживали воєн, не зазнали національного й особистого гоніння або не вмирили з голоду — природного чи штучного. Згадай ірландців. „Картопляний голод” загнав тисячі ірландців у могилу, примусив тисячі інших покинути рідну країну, гноблену англієцями. Забув ти страдницьку історію вірмен, сербів, чорногорців, болгар під турками? А кретьяни! Турки поголовно вирубували кретьянських мужчин, насилували жінок і дочок і потім люто вбивали їх... але кретьянці не здалися. Мужчини вважали своїм життєвим призначенням — боротися з наїзником і навіть загинути, а не підкоритись. Жінки з дитинства засвоювали переконання, що їхнє завдання — породжувати мужчин для священної визвольної боротьби. А в наші дні — африканське плем'я ібо, позірно без історії та національного ґрунту, здивувало навіть прісну, прагматичну людину Заходу саме своїм героїзмом в боротьбі за неза-

лежність від нігерійських централізаторів. І хоча світ мовчав, хоча СРСР посилав Нігерії літаки, щоб придушити „сепаратистів” Біяфри, хоча Великобританія підтримала фінансово, збройно і дипломатично Нігерію (т. зв. ширшу концепцію!); хоча Америка й інші „вільнолюбні” країни вдавали, що вони не знали про плянове знищення цілої нації (о, ні, не нації, але „невід’ємної частини Нігерії”), все таки плем’я ібо боролось з ворожою перевагою поза межі можливого. Подібно борються з португальською колоніальною потугою повстанці Анголі й Мозамбіку.

Що я хочу цим сказати? А те, що страждання українців не є винятком, хоч і які нестерпні бували ситуації для наших людей протягом їхньої історії. Різниця між нами та іншими страждаючими народами є в тому, що спричинникам нашого страждання ми не протиставили **всієї** нашої збірної рішучості — волі до перемоги за нашу правду в нашій власній хаті. Якщо я ще схильний розуміти причини недоліків наших братів на рідній землі під чоботом наїзника, то все таки я не маю ніякого слова виправдання для нашої еміграції. На її недугу ліком може бути, мабуть, лише гіркий сміх сатири.

Я: Яким чином емігранти відповідають за сучасне становище українського народу в Україні? Хіба тільки тим, що може надто багато національно-свідомих українців нерозсудливо залишили Україну, а тепер на їхніх місцях закорінюються москалі...

ВІН: Не тільки це. Емігранти заворожили себе жуною за матеріальний добробут населення України, а забули про дошкульний голод на гідну українську людину. Ні, я маю на мислі не тільки очайдушних патріотів-бойовиків, готових зі зброєю постояти за українську справу. Просто, нині болуче бракує щоденних українських патріотів, пересічних людей, для яких українська мова, право українця на власну школу, право на власне державне, обласне, сільське й фабричне управління, право на всі національні ознаки і на збереження національних історичних

пам'яток незалежно від їх ідеологічної фарби були б для них хлібом насущним. Бракує нині українців, які щоденно своєю гідною поведінкою на кожному місці навіть безслівно заявляли б себе українцями на практиці, а не лише в статистиці хлібоз'їдачів на українській території. Бо тільки це визначає націю, як окреме ество, як писав Ернест Ренан: „Життя нації — це коженденний плебісцит”. Емігранти значною мірою мають це почуття солідарности, але виявляють його в невідповідний спосіб. Підсвідомо відчуючи „вину” за покинення рідної землі в ім'я власного рятунку, пересічні українські емігранти силкуються змити свою позірну провину яскравим маніфестуванням журби про добробут своїх земляків на Україні. Ось чому вони постійно висовують, як свій найтяжчий закид Москві, не так її імперіялістичний гніт, як радше економічно-ідеологічні недоліки: низький матеріально-побутовий рівень життя радянських українців. Звичайно в міру поліпшування економічного становища в СРСР той закид втрачає ґрунт і навіть ображає наших земляків своєю наївністю. Бо хто хоче, щоб його трактовано, як громадського жебрака? Поряд з цим багато емігрантів забувають велику істину, що без всенароднього опору русифікаторам Україна цілком зникне з карти Європи навіть тоді, коли на її території житиме не сорок але 140 мільйонів хохлів, — ситих і модно вдягнутих та (як казав Сенченко) „з дебелим тілом, червоними щоками, гнучким хребтом і гумовими ногами”. Україна тоді не існуватиме, як нація, бо всі тії радянські люди на її території будуть лише органічною частиною всеросійського населення, невід'ємною частиною СРСР-Росії. Емігранти мусять усвідомити пекучість цього питання і заходитись будити рабів німих, сліпих.

Я: Друже, українські емігранти (в своїй кращій частині) не забувають про це і чимало роблять у цьому відношенні. В Україні вже виросло нове покоління українців, що живуть не єдиним хлібом. Принаймні в мислях вони бунтуються проти дедалі більше зростаючого дрібноміщан-

ства, що сірою хвилею російщини заливає міста, містечка й індустріальні селища нашої батьківщини та перетворює українську радянську республіку в російську область.

ВІН: Так, є такі українці. Каторжники Лук'яненко і Масютко, Кандиба і Мороз, в'язень Чорновіл і переслідуваний Дзюба — сміливі речники гідного українства. Є ще й інші „на волі” в Україні та поза її межами в СРСР. Я з полегшенням відітхнув, коли ознайомився з їхніми думками, з їхньою обороною прав української людини, з їхньою вимогою до київського уряду респектувати власну конституцію. Логічно звучать їхні аргументи на захист концепції української радянської державности, переконливо сформульовано вимогу до київського уряду, щоб той діяв, як суверенний уряд суверенної української держави в спілці республік СРСР і в міжнародних стосунках. Від часів М. Скрипника ніхто в СРСР не підняв голосу в обороні української меншости, забутої поза межами УРСР, і ніхто так яскраво не накреслив жалюгідного становища української мови й культури в СРСР, як зробив це Іван Дзюба. Однак тяжко мені погодитися з вірою українських марксистів-ленінців у можливість реформування УРСР чи всього Радянського Союзу на базі марксизму-ленізму. Їхня віра спирається на дуже хитких догмах, немов дім збудований на піску. Саме марксистсько-ленінська система, як суто російська перерібка міжнародного марксизму, забезпечує володіння в СРСР одній нації — російській — при допомозі т. зв. ленінського „демократичного централізму”. Тому СРСР є тільки іншим видом імперіяльної Росії, точніше сказавши: Росії з періоду останнього десятиліття минулого століття. Те, що по-модному нині зветься сталінізмом чи порушуванням радянського правосуддя, є нічим іншим, як традиційною спадщиною Росії; там завжди порушувало правосуддя і законність. Різні нинішні суспільні явища в СРСР — теж традиційні російські явища, коріння яких знаходяться в минулому столітті. Є ни-

ми теж поява вільнодумців — російських і українських. Ті самі умови в тій самій великодержаві з суттєво майже таким самим суспільством викликають подібні суспільні явища. Наприклад, наприкінці 19-го століття серед російських соціал-демократів виникла була течія „економістів”, які повірили самі й інших переконували повірити в нову політику супроти царського режиму — в „політику найменшого опору”. Замість революційної боротьби з царатом вони пропонували „законні методи” боротьби. Але відома річ: чим більше Росію змінити, тим більше вона залишається давньою Росією. Змивив її Ленін на СРСР, а Росія залишилася давньою Росією — „тюрмою народів”, як це він сам твердив. Українські марксисты-ленінці в Україні та на еміграції (є такі навіть серед не-комуністів) якоюсь мірою нагадують тих російських соціал-демократів — економістів та водночас українських культурників з кінця 19-го століття. Ці останні щиро вірили, що вистачає відкликатися до доброї волі чиновника. Микола Зеров іронічно писав (приблизно тридцять років опісля), що український культурник Дерев'янкин, сучасник Якова Щоголіва, „не пропускає ні одної української виставки театральної, бажає розвитку українському слову, але перспектив не має жадних, 'сепаратизму' цурається і досить наївно думає, що доброї волі 'председателя камітета міністров І. Дурново', 'землячка і благороднейшаво челавека' досить, щоб українське життя у належне становище поставити”.

Ні, я не кидаю каменем закиду чи глузу на таких людей з минулого століття та їхніх наслідників з нашого покоління, а особливо на тих, які **вже посміли** сказати гідне слово в обороні прав свого народу. Цим останнім буде прощено багато, бо вони в сучасній під'яремній ситуації зрозуміли багато і зважилися сказати більше, чим могли. Вони зуміли відчутти сором за колоніальне становище української нації, вони почули її біль, як свій особистий біль, і спалахнули гнівом на її гнобителів. Однак їм (та й нам усім тут) конечно зрозуміти ще одну практичну істину: дійсність в Україні треба змінити до-

корінно, бо вона — російська, а єдиний шлях до тієї зміни — революційна боротьба.

Дивись, як глибоко, на самому дні московського кітла знаходиться наша нація. Одна відвідувачка з Канади, їдучи поїздом між Львовом і Києвом, спостерігала таку пригоду. Бабуня у вагоні наповідає шестилітню внучку, щоб вона розмовляла по-українському. А та їй відрубала: „Не люблю, не хачу, не буду!” Відвідувачка не могла з дива вийти і в душі запитувала себе: Хто навчив оту дитину говорити таке? Я відповідаю. Її навчили так говорити у дошкіллі й на вулиці, її учитимуть так у середній школі й на праці, а опісля її „інтернаціоналістичну” освіту завершать університетськими лекціями в російській мові, щоб врешті виростити її в поцутті покірливого обожання російської культури і росіян.

Винні в цьому вчителі, професори, діячі освіти й культури, державні адміністратори й ідеологи УРСР. Однак найбільшою мірою винні у цьому батьки. Вони бо мають такі школи, на які заслуговують. Вони самі створили собі оте „російське буття”, що оформлює свідомість їхніх дітей.

Якщо хтось з українців користується статистикою, мовляв: Москва насильно русифікує 45-мільйонний народ, то ця статистика вдаряє по них самих. Адже 1867 року канадських французів було менше ніж один мільйон душ. Сьогодні, серед 200-мільйонного англомовного моря їх є 5,540.000 осіб. Всупереч тисковій оточення вони зберегли своє національне обличчя, фактичну державну автономію і забезпечене майбутнє, чого не можна сказати про український народ в Україні. А валійці, шотландці, фламандці, франкоакадійці в Люїзіані! Всі вони дедалі більше відвойовують собі гідне місце в оточуючих їх централістичних державах і не говорять так часто про хліб, напитки, одержу, взуття, як українці. Побутові умови цих народів не були аж такі сприятливі, як дехто серед нас уявляє собі. Однак тяжкі матеріальні

умови не загасили в них вогню національної гідності. Зате у нас на першому місці було і є питання: А чи буде нам легше жити в матеріальному відношенні? Достоту, як у поемі П. Куліша, в якій описано життя українських дворян за царату: „Отак вони їдять і п'ють, і живуть сто літ, і має їх любить поет”. Якщо хтось питає таких людей (як запитував О. Вишня) — „А якої ви... нації”, той почує: „Пхі-і, хіба ж я знаю... живемо в Шингірівці...” Микола Гоголь створив безсмертні типи-зразки отих мертвих українських душ, потапаючих у галушках, салі й горілці. От, мистець великий був, сатирик — неоцінений. Жалко тільки, що сам він — теж лише один із породи хохлів.

Нині ця порода володіє неподільно всією Україною і плекає ті самі горляно-шлункові традиції. Офіційно радянський закон забороняє виробляти самогон, але на практиці радянська влада дивиться поблажливо на повсякденне п'яницання мешканців України. Думаєш для того, щоб радянські гумористи мали теми для своїх мало-гумористичних карикатур і анекдот? Ні, тільки для того, що сонне від перепою суспільство не спроможне думати про основну причину своїх лих і не готуватиме революції, ось для чого.

Я: Давня це практика! Ще Петро І, наспіх творячи свою імперію та будучи постійно в грошових клопотах, велів у точно визначених декретом місцях, що-стільки то верст, будувати корчми: щоб бува мужик чи так собі подорожний не проскочив мимо і не забув пустити там до державної каси частину своїх грошей на монопольну горілку. Водночас горілка відтягала думку громадянина від суспільних, економічних і політичних питань дня. В цьому відношенні СРСР — справжня Росія. Однак будь справедливий: весь світ нині запивається до нікуди. Лікарі твердять, що їхня найбільша журба — як стримати пацієнтів від алкоголю? Наша еміграція, якщо вільно називати її цим первісно патріотичним іменем, теж не жалує собі оковитої.

ВІН: Я не дбаю про „весь світ”. Я тривожуся лише нашою справою. У наших умовах національного лихоліття хтось повинен би гукнути — опам’ятати наш народ: не забувайте собі памороків самогоном і державним алькоголем! Але там ніхто не кличе. Тому алькоголь частково відповідає за „помішання язиків” нашого багатомільйонного суспільства. Помішання є в тому, що українці в Україні та поза її межами досі не упорядкували свого мислення. Наші державно-політичні конвенції нагадують структуру царської Росії, про яку сказав французький посол Палеолог: „Росія мусіла впасти, бо все в ній було на не своєму місці”. Так і в нас регулярно падають, провалюються наші основні концепції, там і тут. В Україні всякі горе-теоретики постійно торочать про потребу захищати „мир” у світі. Радянські українці, перебуваючи закордоном, не занедбують просити своїх земляків-емігрантів: „Боріться за мир, допомагайте втримати мир!” Але вони самі промовчують, що московська влада знімає з них останню сорочку на озброювання Росії, щоб Кремль міг вести свою традиційну імперіялістичну політику агресії: на допомогу арабам у війні проти Ізраїлю, на підтримку Нігерії, на окупацію Чехословаччини... Звичайно, внаслідок цього бракує фондів на розвинення економіки в Україні. А вже про розвинення УРСР у справжню державу не може бути й мови, бо мовляв це „національна обмеженість”, „сепаратизм” і взагалі „буржуазний націоналізм”. Подумай! Де є в світі другий такий народ, верхівка якого протягом півстоліття переконувала б себе, своє суспільство і весь світ, що, мовляв, її народ вирішив звікувати свій вік при боці якоїсь гнобительської нації та що йому навіть не вільно мислити про теоретичне відокремлення? Тільки радянські політичні та культурні діячі України на всі лади живим і друкованим словом доказують, наче б то їхні „батьки й діди” вже „давно вирішили це питання” і... приєднали Україну до Росії. Це єдиний випадок у світі, коли керівний прошарок не сміє сказати своєму народові, що йому не було дано ніякої альтернативи, тому й не могло

бути мови про якийсь вибір чи рішення: тільки тому народ і країна мусіла свого часу підкоритися російському насильству. Ось правдивий стан речей. Промовчувати його — вершок забріханости.

На жаль — із тактичних мотивів — по цій лінії прямують нині деякі емігранти, хоча своїм світоглядом вони анти-комуністи й анти-радянці. В той час, як т. зв. екстремісти тільки говорять про революційну боротьбу, а на практиці ніде не проводять її, значна частина українських емігрантів багато говорить про т. зв. подавання допомоги українському народові, але дбайливо уникає будь-якої згадки про безпосередню боротьбу з окупантом. Революція, революційний, визвольний, визвольна боротьба, визвольні рухи — терміни, шановані кожним суспільством сучасного світу. Вони стали повсякденними в пресі та радіомовленні, в школах і університетах навіть дуже консервативних по-духу країн Заходу, які залюбки воліють зберігати „існуючий стан”. Ці терміни були й досі є органічною частиною словника марксистів-леніністів, коли тільки мова про народи і країни поза Радянським Союзом. Тільки українці уникають їх для окреслення становища чи суспільних процесів в Україні. Окремі емігрантські автори віднедавна кинулися теж у тому самому напрямі та проголосили тії слова відсталими, реакційними, романтичними, непрактичними. Терпко сказавши, вони прийняли тезу Холуя: „Обминайте кри-вавую тінь Прометея!...”

Ось чому й мислення нашої молоді відмінне від мислення молоді інших країн світу. Молоді люди в усіх країнах — білих, чорних, жовтих і червоних — цікавляться різними аспектами революційної стратегії й тактики Мао Цзе Тунга, Го Чі Мінга, Мішеля Дебре, Л. Троцького — творця Червоної Армії, або й навіть кубинського самостійника Фіделя Кастро. Зате українська молодь (за малими винятками) воліє вивчати соковиті коломийки і „Тихо над річкою”. Якби їхня співучість була щирим виявом любови до української пісні, то ще

можна б не нарікати. Однак у щоденному побуті в Україні дедалі частіше лунає російська пісня, а українську затиснено на сцену в театрах. В той же час на еміграції часто-густо почуєш патріотичні слова, підкладені під мелодії комуно-російських маршових пісень чи під американські мелодії. А революційна українська пісня? Табу і перестарілий патріотизм...

Тим часом нинішній світ живе іншим духом — піснею бунтарського націоналізму, що розбиває береги закордонних імперій і колоній, чужоземних і навіть „вітчизняних” володінь. Нині й канадці-федералісти і канадські французи-сепаратисти заодно обмірковують питання націоналізму, бо вважають його першорядним рушійним чинником біжучого століття. Канадські громадські діячі, публіцисти, а навіть деякі підприємці (напр. книжковий видавець Дж. МекКлеленд) на університетських форумах висовують думку, що варто розвинути народо-владний канадський націоналізм, щоб, таким чином зміцнивши Канаду, „допомогти людству в його розвитку”. В той же час на сторінках деяких українських часописів неофіційні речники студентської молоді пишуть про застарілість націоналізму і про потребу включатися в будівництво континентальних держав, про обов’язок молодих українців обстоювати універсальні концепції. „Світ такий багатий на вселюдські ідеали й проблеми, а я мав би обмежуватися лише українськими справами?” — здивовано запитував мене один український студент, який вивчає стислу філософію, а не всілі зрозуміти, що українська проблема — одна з найпекучіших проблем сучасного людства. Він прямо не відчуває смаку людини сучасного світу і підігріває давно прохолоді імперіяльні страви.

Подібні думки є в обігу серед радяно-української молоді, вихованої в консервативному дусі російського універсалізму. Про атмосферу в цьому відношенні яскраво говорить ілюстрована анекдота, опублікована в журналі „Перець” (Київ). Щоб остерегти керівників

спиртних заводів в УРСР, „Перець” вмістив карикатуру про п'яну рибу в забрудненій річці, над якою збудовано спиртний завод: риба напідпитку повертається до своєї хати і подорозі підспівує **російську** пісеньку „Шуміт каміш”. Чи може бути яскравіша ілюстрація радяно-російської свідомості наших земляків редакторів і читачів, виростаючих і живучих в одній такій „універсалістичній” системі? Карикатурист і редактор „Перця” підсвідомо визнають, що пересічний їхній читач навіть по-п'яному реагує вже як психологічний росіянин — член „ширшої нації”.

По-російському реагують теж науковці. Декан юридичного факультету Львівського університету ім. І. Франка написав книгу про політичні погляди Драгоманова, Подолінського й Терлецького і видав її друком в російській мові. Книга серйозна і видно, що автор пробував розглянути проблему об'єктивно, наскільки це можливе в радяно-російських умовах ученому, вихованому в цій системі. Але він не тільки хотів написати добру працю, а й виплисти на „ширші води” в СРСР. Тому він друкував її (і мабуть писав) по-російському. Таким чином він ще на одну серйозну книгу зменшив кількість назв книжок, виданих українською мовою в Україні. А закордоном? Таку книгу бібліотекарі в Канаді, Англії чи Америці каталогують згідно з бібліотечними правилами, як російську книгу російського автора, бо він досі не був занотований, як український. Українську науку зубожено на ще одну наукову працю, але цим разом уже в міжнародньому світі. Зате збагачено російську наукову літературу, зміцнено престиж Росії. Тільки тому, що автор почував себе невід'ємною частиною великої вітчизни СРСР і включився психологічно в псевдо-універсалізм. Яка йому заплата за це? Інший хохол, Лазуренко, в російському науковому журналі і теж російською мовою ганебно критикує Сокурєнка — за... ухил в сторону націоналізму, мовляв, Сокурєнко не викрив буржуазно-націоналістичних поглядів Драгоманова. Чи не смішно? Два малороси-універсалісти побивають один од-

ного в ім'я російської імперіялістичної ідеї, а москаль спокійно сидить і прибутки підраховує: за українські фонди (папір і кошти друку в УРСР) видано російську книгу, новий здобуток придбано для російської наукової літератури, а водночас два українці негідною полемікою один одному підривають ґрунт під ногами в ім'я псевдо-універсалізму.

Отой псевдо-універсалізм (а він буває національний, політичний, економічний, релігійний) спонукував і далі спонукує багатьох українців боротися за чужі їм імперії, за чужі ідеології — світські й церковні. Із-за цього в нас протягом історії не витворилася одна-єдина українська Мекка, до якої з дитинства зверталися б очі кожного українця незалежно від його партійно-політичних, соціально-економічних чи релігійних пов'язань. Не був тією Меккою Київ і далі не є, бо, незважаючи на свою топографічну красу, Київ залишився твердинею русофільства й русифікації. Не зумів стати українською Меккою княжий Львів, ані радянський Харків. Зате Меккою для багатьох українців була і є далі Москва, для інших були або є Відень, Берлін чи Вашингтон, а для ще інших Мекками досі залишаються давні духовні центри — Царгород і Рим.

Ледве чи можна дуже дивуватися масовій появі чобитницьких віршів українських авторів у СРСР на честь Москви, якщо навіть українські політичні емігранти, вирвавшись з-під контролю тоталітарної влади, швидко знаходять собі інших кумирів і пишуть вірші на честь державних діячів країни свого поселення або прославляють саму країну, немов обіцяну землю. Жодна влада будь-якої країни Заходу не жде ані не вимагає таких панегіриків, але наші часописи друкують ці твори і звуть їх... українською поезією. Читацька громада читає цю „поезію” і приймає її як ознаку вічного свого буття: українець мусить додатково, й літературними засобами, виявляти свою непохитну лояльність до своїх володарів і до країни свого перебування.

Якщо пересічному емігрантові, який шукає на чужині ситішого хліба, не можна дивуватись, то мусимо з боєм засуджувати пояснення інтелігентів і особливо деяких наших творчих одиниць, які свою прискорену асиміляцію пробують обоснувати „вселюдськими ідеалами” та ніби ширшими понаднаціональними концепціями. Як твердила одна, т. зв. бразилійська, поетка: „Вже найвища пора нам виплисти на широкі води людства і всесвітньої творчости, а не бовтатися в маленькому національному ставочку...” Так, так, була і в нас колись національна й особиста гідність, але сало добробуту задушило її в багатьох українських душах. Точнісінько, як писав Грушевський: українці відносно легко перекидаються в державного „турка” (росіянина, молдавана, північно-американця тощо) з мотивів зовсім не ідеальних — „користи і страху”.

Спостерігаючи ці й подібні явища пристосування серед наших людей, можна інколи навіть вдоволено вигукнути: Це ще чудо якесь, що українська нація врешті збереглася як окрема соціологічна, культурна й національно-політична одиниця!... Бо українці мусіли відзначитися якоюсь внутрішньою слабкістю якщо вони дозволили росіянам так швидко асимілювати їх, що аж треба було кріпацького нащадка Тараса Шевченка, щоб відродити цю націю, писав англійський автор у журналі Ч. Дікенса (1877 р.) після того, як він ознайомився з життям Тараса Шевченка і становищем українців у царській Росії.

Тую слабкість зрозумів прекрасно канадський письменник-гуморист Стівен Лікок і тому радив своїм співгромадянам і владі облишити українських імігрантів у спокою, а тоді вони через деякий час самі асимілюються докорінно так, що переконуватимуть всіх і вся, мовляв, це „українці — перемогли французів у Трафальгарській битві” та поклали основи під британську імперію. Той канадський гуморист проглянув нас наскрізь і відкрив наше слабе місце: податливість на всякі псевдо-універ-

салізма і добродушне прагнення розплистися в ніби-то вселюдському. Боротися з цією недугою нині крайня пора нам усім. Батожити її треба палючим словом публіцистики і вогнем великої сатири!

Я: Правда, українці були по-неволі співбудівничими вже не однієї імперії. Феодалні Литва й Польща, царська Росія і нинішній СРСР постійно зміцнялися українським цивільним, військовим, культурним і церковним персоналом. На розраду можна твердити, що це один доказ талановитості українців та що українці — не єдині будівничі імперій. В різні епохи були ними шотляндці, ірландці, а раніше греки, македонці, вірмени.

ВІН: Однак ніхто з них не робив із свого особистого імперського будівництва благородної ідеології — ніхто не висовував вислужництва окремих осіб як ідеал для всієї своєї нації. А в нас окремі люди воювали або й ще воюють за чужоземні інтереси, підпирали або й підпирають чужі трони й „тюрми народів”, а потім твердили й далі доказують, що, мовляв, „усі ми боролися за ту саму українську справу”. Обміркуй оцей парадокс. Під час другої світової війни приблизно п'ять мільйонів українців служили в радянській армії, що насправді є російською армією, бо базується лише на російських військових традиціях — царських і комуністичних. Вона є наймогутнішим русифікатором неросійських народів. Саме тому Українська РСР, маючи конституційне право на власне міністерство оборони не утворила його досі; утворення такого міністерства в Києві вимагало б українських військових частин. Київський уряд переконує своїх громадян, а ті слухняно повторюють: Українцям того всього не треба, бо воюючи за СРСР, вони воюють за Україну. Здобували ж ми, мовляв, і Берлін, і Відень, і „райхстаг”. Що з того воювання нема практичної користі для українського народу — їм байдуже, але з свого служіння вони встигли створити благородну ідеологію „інтернаціоналізму”, обов'язкову для всієї нації.

Аналогічний підхід застосовують деякі українські не-комуністи, але на інший лад. Коли хтось з них випадково, примусово або й добровільно попався в чужоземні армії, той обов'язково опісля конструював свою політично-військову концепцію — йому не вистачало саме служіння або визнання реальних фактів. Замість сказати: „я служив у чужому війську, бо такі тяжкі були обставини”, або „я просто був вояком даної армії, бо я — громадянин її держави і воював за її інтереси”, в нас часто чуємо: ми воювали в такій то чужій армії водночас за українську національну справу — за визволення України.

Таким чином виглядає, що за незалежну Україну воювали українці мобілізовані в польську армію та українці борці-революціонери, які підривали основи польської окупаційної влади на українських землях. Послідовно „за українське визволення” воювали українці в збройних силах нацистської Німеччини такою самою мірою як це робили вояки УПА і члени визвольного підпілля, які поборювали люту німецьку силу. Логічно міркуючи, треба було б сказати, що за незалежну Україну воювали теж українці — наємники в польській армії Пілсудського та українці, мобілізовані до Советської армії такою мірою, як воювали за таку Україну вояки УГА, Армії УНР, Карпатської Січі. Все це така недоречність, як і твердження, що, мовляв, навіть українці в збройних силах Канади та США „воювали за українську справу”, а нині „гинуть за Україну” у... В'єтнамі. Тим часом вони були чи є вояками своїх держав, громадянство яких вони посідали чи посідають і мали чи мають обов'язок виконати дану військову службу. При чому тут Україна?... Навіщо творення такої ілюзії, коли їхня військова присяга документувала й документує щось протилежне.

Справді, де знайдеш на світі других таких Айнштайнів, які б вигадали геніальнішу теорію релятивності, що шкереберть перевернула твердження математиків, бо на практиці „доказала” існування квадратного кола. Во-

но можливе в українській військово-політичній концепції багатьох емігрантів і деяких поселенських нащадків. Це теорія аналогічна до тієї, що її зручно просовують київські радянські кола. Вони силкуються доказати, що українець в УРСР завжди боровся і може боротися за „суверенну Україну” лише в лавах єдиної радянської — по суті всеросійської — армії Радянського Союзу.

Нічого дивного, що на вид того всього, колишні справжні вояки української національної держави в її різночасових видах (вояки У. Н. Республіки, вояки УГАРмії, січовики Карпатської України, вояки УПА і бойовики визвольного руху 1941-53) час від часу переживають хвилини пригноблення. Їх тривожить досі ще голосно не висловлене питання: якщо Енківська концепція боротьби правильна, то чим були ми тоді, коли ми воювали проти всіх ворогів України власними силами? Адже ми присягали боротись і боролися проти загарбницької Польщі, проти агресорської червоної Росії, проти гітлерівської Німеччини та її союзників — мадярів і румунів. І наші заяви ми підписали власною й ворожою кров'ю. Захищаючи концепцію суверенної України проти Радянської Росії в другій світовій війні, ми були свідомі того, що навіть демократичні країни Заходу лютували на нас, бо ми били їхнього союзника. Мало того. Обстоюючи право українського народу на ролю господаря на своїй землі (незалежно від того, приемне воно англійцям, американцям, москалям і німцям чи ні), ми часто наражалися ще й на підлу критику багатьох наших слабодухих земляків. Вони бо прагнули тільки спокійного життя для себе і може трішки волі для цензурованої української культури та освіти на рівні середніх шкіл, на що дозволяв німецький окупант за ціну української гідності. Ці маломіщани називали нас „лісовою бандою”, яка, мовляв, заколочувала їхнє „конструктивне життя”. На ділі, вони боялися лише за свої достатки й вигоди життя. „Мотиви самі не ідеальні”, мотиви „користи й страху”. Але якщо нині ця філософія Енків отримує схвалення суспільства, якщо їхня ніби-концепція така ж

патріотична як наша, то „чому боролись ми з ляхами, чому скородили списками московські ребра?...”

Тобі, друже, відомі ці гіркі почування справжнього українського вояцтва. Може й ти сам глибоко в душі бо-лієш ними, обурюєшся, як вони. Може час від часу тобі хочеться пригадати дрібноміщанам Шевченкове слово:

Чого ж ви чванитеся, — ви!
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як батьки ходили?
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили!

Я: Хіба не заперечиш патріотичних почуттів у серцях ба-гатьох українців, які волею чи неволею попались були під чужі прапори. Ці почуття велять їм підкреслювати свої патріотичні прагнення просто тому, щоб принаймні в їхніх думках-мріях їхнє життя не було змарноване, як-що воно вже змарнувалось наяву. Всі вони гостро від-чують, що вони перебували поза головною течією ук-раїнської визвольної боротьби не так із-за власного ви-бору, як радше внаслідок складних воєнних обставин. Їхнє теперішнє прагнення психологічно включитися в цю течію треба теж оцінити, як благородний намір, а не ли-ше як хитрування.

ВІН: Патріотичних почуттів не відмовляю нікому. **Що** во-ни міркували тоді, коли треба було обстояти принципи української суверенності і не йти за чужими покликами, мені не важливо знати. Але зате важливо знати, **що** вони обстоюють тепер. Слухаючи виводи їхніх речників, я ставлю під сумнів весь наш збірний націоналізм, а не окремих осіб, що колись з гордістю носили чужі мунди-ри. В цьому затаїлася смертельна слабкість — слабкість національного мислення, безконцепційність, що доводить наш реалізм і релятивізм до абсурду. Якщо б наш націо-налізм був такий могутній, як твердить наша преса і як переконують нас наші промовці на вічах; якщо б наш націоналізм мав таку силову напруженість масового шо-

вінізму, як нам неслухно дорікають зловмисні чужинці, тоді українців (40 мільйонів душ в СРСР!) не били б по обличчі росіяни, не гнобили б колись мадяри, поляки, румуни, а деякий час навіть чехи і словаки. Ця дійсність велить нам чим скоріше перевірити всю нашу патріотичну статистику та відмовитись від ілюзійних тверджень, що їх повторяли за літераторами навіть деякі фронтові бійці. Покійний наш друг майор УПА Іван Бутковський-Гуцул закінчив у 1939 році свій спогад про бої за Карпатську Україну ось якими словами: „Вони (приречені на смерть оборонці Карпатської України, які потрапили до рук мадярів) незламно вірили, що Україна не вмерла і не вмере...; вірив у те й кат, що бачив, як спокійно, без страху і без жалю йшли вмирати ці борці за велику ідею. А вірити мусів, бо таких як вони, є 45 мільйонів...”

Ні, друже Іване! Ти помилявся в цьому випадку. Так, як вони і ти сам, було в нас дуже мало. Може й досі нема їх більше ніж один-два мільйони. Якщо вони були б навіть у такій кількості по всій Україні... якщо б пороги їхніх хат були для них українськими фортецями... якщо б нині в Києві заговорили тільки сто тисяч українців по-українському, голосно і без страху... якщо б по інших містах України розмовляли по-українському десятки тисяч їхніх мешканців... якщо б перед київський, харківський, львівський, ужгородський, одеський університети та інші високі школи вийшли лише по стокілька-десять студентів з голосним домаганням читати їм лекції українською мовою... якщо б батьки і матері посиляли своїх дітей тільки в існуючі українські школи... якщо б у Києві, Одесі, Миколаєві, Львові, Чернігові, Харкові, Маріуполі, Севастополі чи будь-якому іншому місті українські патріоти побили пики русотяпам, які русифікують міські установи й школи, фабрики й портові установки, або які збезчещують українські національні пам'ятки, тоді Україна існувала б на карті Європи, українців шанував би і москаль і всякий радянський націонал. Тоді весь світ заговорив би про українську націю з таким респектом, з яким говорить про т. зв. історичні на-

ції — поляків, румунів, альбанців, мадярів, чехів, в'єтнамців та інших.

Я: Українці жили й досі живуть у зовсім відмінних умовах від тих, в яких розвивалися й живуть згадані нації. Ми потребуємо спокійного часу на відродження — духовне і фізичне. Чи не вважаєш, що твої методи викликали б хвилю масового російського терору?

ВІН: Не співай хоч ти мені сеї пісні. Масовий терор успішний тільки тоді, коли народні маси самі себе залякають. Наполеонівські генерали в Іспанії 1808-14 р. не церемонилися з еспанськими повстанцями, веліли вішати і стріляти їх без пощади. Однак еспанський народ — переважно неписьменні селяни — ішов на бій сміло, навіть хоч знав, що його державу очолював король-ледащо. Для них той король був законним символом епанської честі, а за свою честь епанець вміє постояти. Термін „герілла” — нерегулярний вояк чи повстанець — походить саме з того часу. Ані французи, ані англійці, ані росіяни не вигадали його. З Іспанії вони засвоїли той термін і там пізнали його силу. Поглянь на картини Гоя і в обличчях епанців, розстрілюваних французами, напевно побачиш те, чого не доглянеш на обличчях радянських міщан з УРСР, ані в очах наших емігрантів-реформістів. Ти радше скажи, що українці віками виростили на ґрунті духовного квієтизму й філософії непротивлення злу. Вони приймали всяке лихо немов якусь неминучість, призначену їм Богом чи долею. І в нас — у давньому і в недавньому — не бракувало сміливців, які виривалися з тієї задушливої атмосфери і поривали за собою значні гурти молодих людей до безпосереднього бою: гайдамаки, карпатські січовики, бойовики УВО й ОУН, вояки УПА... Однак легалізм і „загально прийняті методи” переважали в нас, хоча ворог не гребував нічим у придушуванні української нації. Внаслідок легалізму наша політика — переважно поезійна, помітні прояви бунту — переважно на літературній ділянці, а весь вогонь патріотичної наснаги проявляється в езопівських фра-

зах і натяках. Їх не тільки цензори, але навіть вдумливі читачі не всілі розчовпати. Буває, думку так вміло замасковано, що здається немов ми ідемо з Москвою проти Росії, з Варшавою проти Польщі, з Гітлером проти Німеччини, з Прагою проти Чехословаччини і так без кінця. Палій і Мазепа сплелися в нашій психіці немов своєрідна група Лаокоона. Тим часом лише чітке зформулювання нашої ідеї й концепції спроможне потягнути за собою народні маси, без підтримки яких жодна ідея не стане живою дійсністю.

Я: Езопівський стиль має своє обґрунтування в російській дійсності советського „світу”, в якому живе наш народ. Не лише українці, але й самі росіяни мусіли і ще мусять застосовувати отой штудерний стиль себевислову.

ВІН: Навіть у російських умовах можуть і мусять бути сміливці, які посміли б сказати виразне слово і підперти це слово ділом: якщо історія проти нас, то й історію візьмемо на наші багнети! Були такі люди за царату, є вони напевно й нині. Але їх не вільно прибавати до землі „економістськими”, „статистичними” чи „ліквідаторськими” теоріями. Саме деякі українські емігранти зміцнюють переконання багатьох українців про позірну всемогутність Москви, про те, що ніби-то опір Москві неможливий. Жодні часописи в світі не представляють Москви такою могутньою, всезнаючою й розумною, як саме українські. Віднедавна ще й відвідувачі, які побували в Україні, несвідомо поширюють серед емігрантів зношену московську казку. Український народ, кажуть вони, фізично й психічно неспроможний боротися за свою незалежну українську державу, він хоче добиватися своїх прав, реформ і свободи людини лише законними методами. Особливо даремно говорити про якусь революційну боротьбу, бо наш народ надто скервався і втомився визвольною боротьбою, — кажуть ці добродушні відвідувачі, недотепно повторюючи твердження офіційних речників Києва і Москви та приїжджих туристів з УРСР. Так і хочеться сказати їм у відповідь сло-

вами лідера російських революціонерів: „Це ви втомилися! Народні маси не є втомлені!...”

Я: Не заперечиш хіба, що в Україні та поза її межами ніні не бракує молодих людей, які бентежно запитують самі себе та інколи і в старшого покоління домагаються: Кудюю нам іти? До чого прямувати? Якими методами? Покажіть нам ідеал, що його можна б шанувати і за нього боротися!... Сьогодні вже помітний фермент серед молоді, зокрема в клітинах Союзу Студентства.

ВІН: А в відповідь від батьків-міщан вони чують: — Достосовуйтеся до свого оточення! Будьте вигладжені як рінь на березі річки, щоб чужинці не пізнали вас! Цілком поринайте „в культуру” суспільств ваших широко-простірних країн! Не будьте націоналістами, але цивілізованими поступовцями. Докажіть, що українці — культурна європейська нація, а не якісь там азіяти немиті. Особливо про активний опір — ні чичирк! Аби вам жилося краще і безпечніше, ніж нам колись було можливе...

Чому ж дивуватися, що більшість нашої молоді стає остаточно така ж не вміру консервативна в світосприйманні, як її батьки. Хоча деякі винятки трапляються, то все ж наші молоді віком (і старі духом) люди переважно воліють мовчати і не проявляти захоплення ідеалами визвольної боротьби будь-якого народу. На практиці застосовується мудрість тримати сторону „більшості” або сильнішого. Час від часу почуєш сердиті завваження на адресу українського гетто, проти якого бунтується той чи інший менш сумирний молодий українець — юнак чи дівчина, але в ім'я чого? В ім'я космополітичної ніби універсальної культури даної країни чи континенту. в ім'я негативної асиміляції. Наші молоді люди є традиційно талановитим елементом. Вони проявляють великий хист у вивчанні своїх професійних знань і зайнять, але, отримавши диплом, „ідуть в життя”, цебто в міщанське існування. В самій лише Канаді є приблизно 9,000 студентів „українського роду”, але сотні випускників

річно з тієї маси мало чим зміцнюють український потенціал в тій країні, де українці могли б мати значний вплив на важливіші ділянки життя і праці. Більшість пропадає в житейському морі. Вузькість їхнього дрібно-міщанського світу („мидел клес”) не є спричинена якимось браком зв'язку з широким світом. Колись українцеві було тяжко з різних причин потрапити в якусь чужоземну країну і вчитись там. Нині українці масово живуть по великих міських центрах, їхні діти часто подорожують по країнах Америки та Європи, але що всі вони засвоюють собі? Переважно дрібноміщанський стиль життя. Такі „досягнення” як напр. куплена в Парижі спеціальна сукня чи оглянення туристських пам'яток Лондону, Мадриду й Венеції не зміцнюють українства в душах нащадків заможних українців з Торонто, Шікаго, Нью-Йорку чи Вінніпегу, ані не допомагають їм краще зрозуміти самих себе та свій український рід на тлі свого ознайомлення з широким світом. Навпаки, все це радше сприяє розводненню їхнього характеру баламутними уявленнями про т. зв. космополітизм як „головну течію” сучасності. Можна сказати, результат зусиль тисячів українських батьків у цьому відношенні мізерний: вони вирощують „людорослин”, що животіють рослинним життям, а не як повноцінні люди, що отримали всебічні можливості для здобуття вищого рівня думки, існування та діяння.

Цій тенденції оміщання молодшого покоління українців поза межами України можна б якоюсь мірою протидіяти при допомозі плянових поїздок молоді на українські землі для ознайомлення її з осягами українського народу в будівництві власної країни. Ачеї на вид тамтешньої молоді, як дехто каже „ще не розкладеної телевізійною культурою американізму”, і наші молоді люди запалилися б ідеалізмом і охотою дати свій вклад у поліпшення становища української нації. Таким чином зміцнено б і характер, і діяння українських громад по країнах їхнього поселення.

Але це тільки приманлива теорія. Сучасна Україна під видом Української РСР не спроможна бути ліком на негативну асиміляцію та оміщання українських закордонних нащадків, хоча — об'єктивно беручи — вона могла б ним бути навіть без уваги на її суспільно-економічний лад і систему правління. Тим часом київська влада не мислить державницькими українськими категоріями і протягом 50 років пальцем не рушила для того, щоб допомогти українській еміграційній масі успішніше зберегти своє національно-культурне обличчя. Українська молодь УРСР являє собою ще страшніший вид, ніж тисячі українських нащадків, потапаючих у морях чужомовного оточення.

Тому навіть конструктивніші одиниці з-поміж тих нащадків, які побувають в УРСР, зазнають значної шкоди в національному відношенні. Вони переконуються наочно, що в УРСР по суті існує „частина Росії” з незначними відмінностями в побуті, що український загальніртно потурає русифікаційній політиці московських і київських керівників, а їхні радянські однолітки відзначаються таким самим дрібноміщанським підходом до життя, як їхні ровесники в Америці, Канаді чи Австралії. Вони — психологічні кар'єристи: ретельно ходять у школу, намагаються стати добрими спеціалістами в своїй галузі, завзято вивчають панівну мову великодержави і всіляко „заглиблюються” в т. зв. ширшу культуру панівної нації, щоб запевнити собі тепле й прибуткове місце в адміністрації, промисловості чи науці. А де — їм байдуже: в Росії, в Казахстані, на Закавказзі чи за Алтаєм. Застрашуючим є явище, що зокрема дівчата в Україні підтримують цей шкурницький підхід: „Аби тільки нам з тобою, милий, було добре й вигідно”. Одна відвідувачка з Харкова недавно пояснила це. Жіноцтво в Україні являє собою могутній психологічний та суспільний чинник обуржуазнення молодого покоління, за чим звичайно іде русифікування за відомою схемою: хочеш вигідно жити — включайся в широке й панівне суспільство, не обстоюй т. зв. пропащої справи. Зустріч укра-

їнського нащадка з Канади чи США з таким „українським суспільством” в Україні може тільки зміцнити в ньому почуття неповноцінності, бо він (чи вона) пере-свідчиться, що навіть на рідній землі українець є „індіянином другої класи” і сумирно погоджується на свій статус або силкується вирватись зі свого „гетто” і пере-стрибнути в імперіальне суспільство.

Я: Гідні виступи вільнодумців на захист прав України (як про це свідчать праці В. Чорновола, Ів. Дзюби та інших інтелігентів молодого покоління) принаймні частинно за-перечують твій песимістичний погляд. Відвідини нашої молоді в Україні мають великий вплив на її національне формування, бо врешті-решт вони пізнають і щирих українців, українську природу та деякі культурні й матеріальні їхні здобутки. Можуть теж брати собі за зразок саме тих вільнодумців, серед яких не бракує мужніх дівчат і жінок.

ВІН: Винятки підтверджують сумну дійсність. Що можливе одиницям, те повинне бути можливим великій кількості принаймні студіюючої молоді в УРСР. У тамтешніх вищих учбових закладах вчать приблизно 800 тисяч осіб. Що ми чуємо від них? Де ми їх бачимо? Чим вони тривожать свої молодіжні душі? Авжеж, не проявили вони себе протестами в Києві, де росіянка Тельнева ганебно збезчестила пам'ятник Шевченка. Якби це трапилося в комуністичній Польщі, Мадярщині або Албанії, тоді ця шовіністка не вийшла б ціла з рук роз'яреної юрби патріотів. В УРСР — суд звільнив її від усякої вини, бо вона належить до „вищої російської раси”. Громадськість, з письменниками і діячами культури включно, мовчить мов заклата. Молодь, не враховуючи кількох осіб, не позбавлених почуття національного і людського сорому, солідаризується з „більшістю”. І мовчить вона, спостерігаючи, як по містах, містечках і селах України зберігаються давні і постають нові пам'ятники російським та хохлацьким „героям” з російськими написами, а водночас руйнуються пам'ятки української куль-

тури та політичних традицій. Наприклад, на Винничині розібрано форт-городок з часів Б. Хмельницького і з того каменю збудовано колгоспний хлів. В Києві та Одесі спалено бібліотеки. На Гуцульщині вжито на паливо в школі(!) дерев'яну церквцю історично-мистецької вартости!...

Невже та безвольна маса людських істот, яка досі (після пів століття існування української республіки!) зве себе хохлами і хохлушками, яка сумирно проживує все те, що дає нерозпорядлива влада, та яка славословить чужоземне ярмо на своїй шиї, може зватись нацією? Ні, це радше мільйони баранів, що (як висловився Бертольт Брехт) „маршують під звуки бубнів, зроблених зі шкур таких же баранів”.

І ми — українці поза межами України — теж якоюсь мірою вирощуємо подібну породу баранів, з чиїх шкур згодом постають бубни декларативного патріотизму даної країни або гучномовці фальшивого космополітизму. Кажу тобі: гряде вік страшного міщанства, епоха автоматизованого хохла, який терпляче несе ярмо на шиї своїй та ще й вихваляє його, як поступ і почесну виказку свого членства в т. зв. людстві.

Я: Чи бува ти не бачиш ситуації в надто згущених кольорах? А втім, чому міряти українських поселенців та їхніх нащадків у західних країнах такою самою міркою, якою пробуєш зміряти українське суспільство на рідних землях? Там вони живуть і діють в межах власної республіки (незалежно від її форми та її якості) та багато чого могли б поліпшити, підняти на гідніший рівень. Українці поза межами України живуть на присвоєній землі, мислять і діють, як громадяни даних країн. Вони не можуть „визволяти” український народ, а тільки допомагати йому в його визвольних заходах чи емансипаційних зусиллях. Мені здається, що в таких умовах українські емігранти і нащадки колишніх українських поселенців, зокрема на північно-американському континенті роблять відносно дуже багато — на царині науки,

видавання книг і часописів, в церковному та в освітньому ділі. Ми навіть зуміли створити серйозну організаційну основу під координування діяльності своїх різних груп на всіх континентах і в різних країнах: **СКВУ**. Основне ставлення закордонних українців до свого народу чи земляків в Україні зформулював гідно канадський українець Іван Сирник на форумі того ж Світового Конгресу Вільних Українців: „Крім громадянства моєї країни я маю ще своє окреме духовне громадянство... я українець і своєї української духовости за ніяку ціну не зречуся...” Правда, може не багато буде таких, що глосно заявили б те саме і послідовно діяли б згідно з цим принципом, але вже саме це гідне зформулювання принципу на публічному форумі не дозволяє патріотові дивитися на нашу ситуацію крізь надто тьмяні окуляри.

ВІН: Твоя порада оцінювати одною міркою емігрантів чи поселенців, а іншою українське суспільство в СРСР ґрунтується на фальшивій тезі, мовляв, еміґрація не може і не сміє визволяти свій народ, бо лише той народ на власній території може, сміє та повинен визволятися чи емансипуватися. А фальшива вона тому, що не витримує простого міркування. Якщо еміґранти лише допомагають народові в його боротьбі за визволення, то що їм робити тоді, коли той народ не бореться або прояви його боротьби є менш ніж мінімальні?... Чи тоді еміґрація звиває свій прапорець і спускається на дно життя?...

А якщо така ситуація вже заіснувала в Україні? Адже відповідальні речники давно вже проголосили твердження, що організованої революційної боротьби там нема, тільки „народ далі бореться”. Відомо, однак, що народ це не якийсь борець-Кожум'яка, існуючий окремо від своїх суспільних, адміністративних, політичних і культурних установ. Це суспільний загал, що просто живе з дня на день і релятивно поліпшує свій матеріально-побутовий бит. Жменька діячів культури творить деякі національні цінності, які однак не всілі переважити наслідків масової науково-пропагандивної русифікаційної ро-

боти партійних, комсомольських, армійських та навіть церковних російських клітин на території України. Центральний Комітет Компартії та уряд УРСР не роблять ніяких серйозних заходів з метою перетворити свою республіку в гідну державу, а себе самих — у справжнє правління своєї принаймні пів-суверенної держави. Спорядичні заклики ентузіястів українського марксизму-ленінізму до цих чинників взяти на своє озброєння власну конституцію та виконати її реальним змістом не дали покищо ніяких реальних наслідків.

За такої ситуації ледве чи можна твердити, що „народ бореться”. Поряд з цим зривається зі своїх основ і теза — „ми допомагаємо народові в його боротьбі”. На її місце висовується єдина правильна теза: навіть коли народ на власній території не зуміє викресати в собі достачальної енергії та сили волі до організованих емансипаційних заходів, тоді його еміграція мусить мати доволі снаги, щоб втримати вогник патріотизму і розпалити пожежі визвольної революції. Політичні еміграції всіх народів і всіх часів посідали власні концепції визвольної боротьби, незалежно від становища на рідних землях, де воно звичайно міняється відповідно до тимчасової окупантської дійсності. Тому й українські емігранти, поселенці та їхні нащадки повинні не лише „солідаризуватися” з терпіннями українського народу, не лише патріотично зітхати під час бундючних промов на врочистих бенкетах, але й теж вести безпосередню боротьбу з ворогом: всюди там, де його можна досягти словом і ділом, концепцією і зброєю.

Идеться про те, щоб ворог не мав спокійної години; щоб він не знав ні дня ні години, коли ґрунт під його ногами почне хитатися; щоб він не відав, на яку йому ногу доцільніше стати в даній політичній ситуації; щоб він врешті був примушений поступатися перед законними домаганнями суспільства в Україні з таких чи інших мотивів, а передусім з побоювання: українські народні маси, не отримавши належної їм принаймні частини са-

моуправління державницького, можуть піти за покликами своїх еміграційних патріотів та внутрі гнобительської великодержави здійснювати їхню революційну концепцію. Жодна, навіть найбільш деспотична й найпевніша себе, влада не легковажить такою можливістю. Не легковажить її теж московська влада, бо весь час силкується переконати українців, громадську думку світу та сама себе, що, мовляв, „в СРСР всі національні проблеми розв'язано”, встановлено тривалий спокій, а будь-який опір чи вимоги ширшої емансипації не можливі та будуть жорстоко знищені... бо вони є „вимогами проти течії історичного розвитку”.

Українські народні маси треба і можна будити до активнішої постави супроти окупанта. Але це може зробити лише еміграція, що мислить незалежницькими категоріями, що має власну думку і не послуговується позиченою мудрістю в чужоземних публіцистів, науковців та політичних діячів, які „а пріорі” відкидають саму ідею української державної суверенності. А що найважливіше, то виразно формулювати свою концепцію і всіляко доводити її до відома мислячих людей в Україні, які звичайно не мають практичної можливості провести ширші дебати на тему шляхів до державницької емансипації свого народу — своєї країни.

Юліян Охримович у своїй праці про розвиток української політичної думки зробив закид М. Драгоманову, що той у свій час не розумів і недоцінював „виховуючого значення всякого максимального домагання”. Іван Франко розумів цю потребу як не можна краще, коли писав: „Самостійність належить до тих ідеалів, які можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, надавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях”. Але той ідеал самостійності треба зформулювати чітко, бо „тільки від нашої свідомості цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки”.

Франкові слова мають практичне застосування теж сьогодні, коли в нашому суспільстві обабіч советського кордону знову вкорінюються думки, що ідеал незалежної української держави є „поза межами можливого”, та що українські емігранти мусять достосувати свої плани і діяння до цих звужених можливостей. В концепційних міркуваннях обов’язково нам оцінювати всіх українців однаково на всій Землі. Хто визнає себе українцем будь-де, той бере на себе тягар міряти себе і своїх співпатріотів єдиним аршином особистої та національної гідності. Було б нечесно вживати дві різні мірки. Від українського емігранта слід вимагати такої самої національної гідності, як від українця в межах УРСР та СРСР. Послідовно, перед очі суспільства в Україні треба висувати ту саму візію української національної гідної мети, яку висувається перед очі української еміграції, поселених громад і їхніх нащадків, інтегрованих в суспільства їхніх держав.

І в цьому відношенні треба говорити ясно, без езопівської мови та дипломатичних закарлючок, бо ними нікого не перехитримо, а тільки себе самих, як це вже не раз і не двічі сталося в історії нашого народу. Тому теж по-справедливому критикуймо і однаковою мірою висміваймо хитрунів-міщан серед українських емігрантів і подібних їм червонощоких міщан в Україні. І тут і там новочасне обуржуазнення загрожує самій суті українства — веде до безповоротної негативної асиміляції. На традиційні виправдовування в роді — „але ж треба зрозуміти ситуацію наших людей” — сьогодні вже більш не сміє бути в нас місця, бо в наших умовах особливо не можна покладатися на той прошарок. Про це пересвідчилися вже давно російські революціонери, речник яких висловився про своїх же росіян різко, але дуже влучно: „Дрібноміщанство ніколи не перенесе своєї боротьби з бенкетної залі на вулиці, де єдино можна вести революційну боротьбу і здобути перемогу. Як тільки царська поліція гаркне їм у вічі своє тверде ‘ні!’, дрібноміщани негайно припинять своє балакунство”.

Психологічний український обиватель-міщанин сьогодні є такого самого внутрішнього складу. Він загрозливий для нашої національної справи, бо його кадри надто численні та дедалі зростають. Підірвати його психологічні основи можна зброєю гострої сатири...

Я: На своїх, кажеш, сміх сатири, а на чужих? Адже озброєного балістичними ракетами й атомною бомбою ворога не зрушиш з місця навіть найгострішою сатирою. А той ворог нині дуже сильний. Заточенці царського режиму могли інколи переказати свої задушевні мрії та пляни землякам додому або закордон через „випадкових подорожніх Заходу”, як писав американець Джордж Кеннан 1891-го року. Нині радяно-московський режим має справнішу поліційну адміністрацію ніж та, що її мав царський режим. Українські патріоти на волі та в таборах Мордовії мають нині значно менше можливостей для інформування народніх мас і громадської думки світу про свої думи й долю, як їх мали царські в'язні - революціонери.

ВІН: Річ не в тому, що нинішній ворог посідає, здавалось би, непереможну систему гноблення. Царська система була не менш справна за советську. Але тогочасні революціонери, заточенці та опозиціонери не тільки були готові (як писав Франко) „до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв... в найстрашніших муках і терпіннях”; вони теж знали, що їх морально підтримує широкий суспільний прошарок громадян царської імперії. Нинішні сміливці серед українських патріотів в СРСР частинно прорвали сучасну російську огорожу своїм словом і ділом та доказали Франкову тезу з 1898 року:

Мовиш: „Нині інші війни”.
Ну, то іншу зброю куй,
Ум гостри, насталою волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!

Проте кмітливому спостерігачеві помітна одна суттєва їхня слабкість. Ця слабкість нинішніх вільнодумців

таїться не в їхніх особах — бо мужности їм не бракує! — та навіть не так у їхній незавершеній концепції, як радше в обставині, що вони — надто мала група активістів серед маси інертних хлібоз'їдачів. Такою самою слабкістю відзначався український національний рух наприкінці 19-го століття. Тогочасні українські Гамлети не могли рішитися на рішучі кроки — на організування широкого руху революціонерів на базі ідеї української суверенної держави, але обмежувалися рухом за всеросійські форми чи за проголошення будь-якої конституції. Желябов, найяскравіший речник тогочасних активістів, відповідав їм: конституція — благородний документ, історичний розвиток може й корисна економічно-суспільна сила, але „я таки волю підштовхнути історію вперед”, бо темпи її ходи надто повільні для сучасних потреб народу.

Як на практиці це зробити? Відповідь оформив згодом Ленін 1902 року: „Дайте нам організацію революціонерів, а ми перевернемо всю Росію!” Зацікавлених у цій постановці він остерігав: „Без революційної теорії не може бути революційного руху”. Очевидно без революційного руху не можливо провести будь-які зміни в такій великодержаві як Росія. В нас не розробляється теорії сучасних революційних рухів у світі ані не привертається уваги українського читача до найсуттєвіших фактів життя, як наприклад: Ізраїль постав не завдяки міжнароднім торгам чи закулісним домовленням, але в результаті революційного зриву маленької, гідної нації, що кинула збройний виклик Англії спершу, а потім щойно довоколишнім арабським країнам. Та й не робимо ніякого висновку з факту, що саме такі дисципліновані легітимісти, як східні німці, перші підняли повстання проти росіян у 1953 році: їхня молодь пішла з камінням на російські танки в Дрездені та Ляйпцігу і цим відвоювала ширші рамки суверенності для східньо-німецької республіки ніж їх раніше давали їм московські централісти. Нині в Москві шанують німців більше, ніж київське по-

літбюро, уряд УРСР та 40 мільйонів українців разом взятих.

Подібне можна сказати про комуністичну Польщу і Чехословаччину, де героєм були і є головно народні маси, свідомі своєї національної гідності і межі, за яку патріот не сміє поступитись. Суверенність нинішньої Польщі базується на патріотичних польських масах. Якщо ЧСР збереглася як суцільна держава, то це заслуга не її політичного чи військового керівництва, але свідомих народніх мас — чехів і словаків. Керівники завели такою мірою, як їхні попередники на їхніх постах у минулому.

Поскільки керівні кола в Києві теж завели надії українських патріотів, а народні маси України ще не дорівнюють національною свідомістю народним масам згаданих сусідніх країн, то роля і значення діяльності української політичної еміграції неспівмірно важливіші, ніж це звичайно буває в житті інших еміграцій. Саме тепер, коли ми дедалі виразніше бачимо цей факт на тлі страшної дійсності в Україні, серед еміграційного суспільства дедалі частіше лунають голоси дрібноміщанського снобізму: — О, ні, не пора тепер на револьвери і гранати... Що сказав би цивілізований світ, якщо б українець знищив одного-двох московських шовіністів в СРСР чи на території якоїсь іншої держави! Нас — подумайте, таку високо-культурну націю! — громадська думка світу визнала б варварами або маоїстами!...

Яке воно знайоме! Учасники боротьби за Карпатську Україну добре пам'ятають, як взимку 1939 року в Хусті один відповідальний діяч переконував січовиків: „Хлопці! Не носіть при собі револьверів, бо за те поляки дивляться на нас кривим оком!...” Тим часом відомо, що шовіністичний польський уряд був проти Карпатської України навіть тоді, коли тамтешні українці не мали ні одного револьвера в своїх руках.

На горе, навіть наші екстремісти, які хизуються своїм революційним духом, замість бити москалів, зай-

маються літературою. Всі три відлами ОУН без винятку зосереджують головну свою увагу на... аналізі поезій, написаних і друкованих в Україні. Вони перевидують їх та силкуються переконати своє оточення: От, де справжня українська революція і доказ „боротьби українського народу за свою державність”. Якщо це правда, тоді маємо перед очима єдиний випадок існування „перманентної революції” в світі: вона бо триває ще від 1831 року! Адже „діяч української культури” за царату О. Шпигоцький (у листі до О. Срезневського, писаному російською мовою) на такий самий лад формулював „бойову” концепцію тогочасного українства: „Минулось козакування її (України) на полях битв; вже більше не покласти козакові свого меча на терези долі; закозакує він тепер на полях солодкого піснетворства” („песнопенія”!).

Чому ж тоді деякі публіцисти організованого українського націоналізму кидали і час від часу далі кидають тяжкі каміння закидів на Кирило - Методіївських братчиків та їхніх наслідників (В. Антоновича, М. Драгоманова і інших) за те, що ті виреклися практичної політичної та революційної роботи в ім'я культурницького позитивізму? Адже сьогодні вони самі приймають і голосять думку, що її пропонував 1844 року П. Куліш: „Тепер не така уже година, щоб брязкотіти шаблюками... прийшла пора поорудувати головою”.

Я: По-правді кажучи, тогочасні культурники мали розсудливі підстави для своєї настанови. Населення України було тоді переважно неграмотне і насамперед треба було просвітити його. Тоді не було масової української інтелігенції — її треба було виховати. Мало хто з мешканців України звав себе українцем; не було кому братися за шаблю, та й ще не усвідомлено тоді головної мети — за що воювати? Значна частина українського населення жила під австрійським володінням і вважала Відень за свою рідну Мекку, а в той же час мільйони

українців у Росії дивилися в сторону Петербурга, як до своєї Мекки.

Сьогодні становище значно змінилося. Приблизно 40 мільйонів українців у СРСР звуть себе українцями, принаймні на статистичному папері. За цими українцями є кілька етапів розвитку, а передусім понад сто років культурно-національної праці письменників і громадських діячів. За нами всіма є трилітня війна в обороні Української Народньої Республіки, що була визнаною державою у світі та посідала власні державницькі прикмети. За нами — роки міжвоенного відродження, опір революційних і політично-військових формацій під час і після другої світової війни — зокрема Карпатська Січ, ОУН і УПА. Київ принаймні на карті УРСР є столицею паперової держави. За нами всіма (крайовиками й емігрантами) вже є не лише вдосконалена теоретична концепція вільної української держави, але й також тисячі могил, в які ми на вічний спочинок поклали борців за той ідеал. Сьогодні в нас існує державницька база.

ВІН: Тому від нас усіх — і крайовиків, і емігрантів — вимагається нині далеко більше, ніж можна було вимагати від українських діячів культури в минулому столітті! А втім, ми є сучасниками й співучасниками активного опору Росії, а діємо як наші предки у Шевченковому вірші „За байраком байрак”: понасіпали по всій Україні могилوک, на чужину пішли та й ніхто не згадає гідно — словом і ділом! — творців і продовжувачів того руху національної гідності. Позичанюк, Полтава, Горновий, Кужіль, Старух-Стяг, Хрін та інші в землянках голодували, примерзали, а ситі й тепло зодягнені Енки немов гончі собаки з москалями ганялися за ними, ліси й гори розривали — одні пішки, інші на конях, а ще інші автомашинами й літаками... А чому сьогодні серед нас дедалі слабше звучить їхнє революційне ім'я і тим голосніше гомонить слово енківщини, мовляв, треба зрозуміти і вчутися в дійсність на території України та відповідно достосуватися! Достосуватися до чого? До характеру

покірного служачи Енка з „гумовими ногами”? Визнати ніби-факт, що в Україні „вже ніхто не хоче боротися за самостійну й соборну”? Чи прийняти немов аксіому твердження київських бюрократів начебто „наші діти й батьки вже самовизначилися в 1917 році і від Росії нас не відділить жодна сила”? Відкинувши революційну концепцію української державности й боротьби за неї, яку альтернативу пропонуєте народнім масам, а зокрема молоді? Реформи? Культурництво? Економізм? Чи сонний спокій міщанина, що (поскілки він взагалі колись мислить) надіється лише на „історичні процеси”, які розв’яжуть усі наші проблеми. Достоту приблизно таке добродушно пропонував український діяч культури Павло Житецький в роки посиленої реакції за володіння царя Олександра III: „А те лихо — писав він про царський гніт — треба переспати...”

В різні епохи історії українські діячі бувають похожі на казкового Вія, що (коли вірити Гоголеві) не бачив нікого доти, доки відьми не підняли йому його довгих вій, які сягали аж до землі. Короткозорий Вій оволодів був душами українських діячів 19-го століття такою мірою, що вони добровільно звузили свою діяльність до культурництва; саме тому від них відсахнулися активні молоді сили. Раніше Кибальчич, Мальований, Желябов, а потім українські марксистки — всі вони (як писав після революції М. Скрипник) „звертали свій човен на море всеросійської революції”. Тому Скрипникова концепція УРСР була схемою без ґрунту, тому не знайшли ґрунту правильні, але спізнені заклики Шахрая і Мазлаха до українських комуністів ставити суверенну українську державу навіть всупереч Ленінові.

Бо завжди бувають люди, що не хочуть спати ходячими, і є люди, для яких маніфестом завжди буде колискова „Ой, ходять сон коло вікон, а дрімота коло плота”. І завжди будуть особи, що прагнутимуть революційної пісні та діяння; тільки треба вміти своєчасно знайти їх і з’ясувати свій власний революційний маніфест. Хто ж

підніме її сучасним українцям, щоб вони побачили світ таким, яким він є? Хто посміє ліквідаторам з меншовицькою ментальністю кинути ввічі сердиті слова М. Хвильового: „З'їли с сини революцію!”

Я: Ми розпочали нашу розмову думкою про потребу сатири, як ліку на українські неполадки і на слабкості нашого національного характеру взагалі. Ти згодом розширив це питання на потребу безпосередньої боротьби і палючої публіцистики. В основному згода, але де тут сатира? Твої слова — радше вислів несусвітнього болю української людини, що заглянула в темінь нашої збірної душі і, станувши на межі добра і зла, торкнулася болючої рани. Не заперечу — ти захопив мене в крутіж своїх нештампових думок. Але скажи так щиро, як говорив ти досі: Чи ти справді віриш, що суспільство в Україні серйозно потрактувало б такі думки українських емігрантів? Знайшли б думки про безпосередню боротьбу з окупантом прихильний відгук серед народніх мас? Відомо ж тобі, що Хвильовий пострілом в себе самого пробував збудити непманівське русифіковане міщанство України, щоб воно побачило голодну дійсність українського села, щоб зрозуміло трагедію своєї української нації. А результат?... Міщан він не збудив, бо надто твердий сон у них. Заголоджене село ніколи не дізналось правди про те, що саме за Україну, а зокрема за її здорове голодом винищуване селянство згинув той український Джілас. Може нашого голосу вони й не почують, а якщо він дійде до них, то може наші земляки не послухають нас і потрактують наш поклик як маніфест Дон Кіхота.

ВІН: Я не сатирик, але бачу пекучу потребу на сатиру в нашому національному житті. Мої думки я доповнив потребою палючої публіцистики, бо розмовляю з одним із наших журналістів, що так чи інакше формують громадську й політичну думку нашого суспільства... Якщо однак у моїх словах вчувається тобі відгомін донкіхотства, то можливо це й сатира на нинішню українську дій-

сність. Бо чи треба аж Дон Кіхота, щоб збудити українських Санчо Пансів, приспаних Вієм?... А збудивши їх, чи зуміємо довести до їхнього вуха й серця нашу концепцію?... Кажу відверто — я не знаю. Але в одному я певен. Якби ми мали справді щось практичне, серйозне, мужнє й гідне сказати, то наш голос почули б живі люди в Україні і він відізвався б луною навіть у найглибших надрах народніх мас, зневірених у своїх керівниках.

Так, саме в керівниках, а не в собі самих! Хвильового не почули чи не зрозуміли широкі маси народу, бо він ані не звертався до них, ані не говорив виразно, якими методами і до якої безпосередньої цілі треба спрямовувати народ, щоб той не „блукав за вітряками”, шукаючи „веселого шляху”. Хвильовий теж звук був до інтелігентської езопівської мови. За його арабесками тяжко було відгребати основну думку. Аж дивно: тогочасні українські комуністи вважалися послідовниками Леніна — його посередніми учнями, однак від нього вони не завчили, що народнім масам треба подавати виразні гасла і прості вказівки. Ось приклад. Після першого революційного захоплення в 1905 році, російські меншовики, ліберали й навіть більшість більшовиків витрачали час на схолястичні дебати про можливості творення советів. В той час Ленін радив своїм активістам і народнім масам братися за „рушниці, револьвери, бомби, ножі, металеві наручники, киї, ганчірки намочені в нафті для запалювання, мотузки й мотузяні драбини, лопати для будування барикад, динамітні капсулі, колючий дріт, стоячі гвіздки проти кіннотників...” В одному листі-інструкції партійцям у Росію він докоряв їм: „Я з острахом, зі справжнім жахом бачу, що про бомби ми говорили понад пів року, але досі не зроблено ні одної...” Ленін різко відрізнявся від сальонового революціонера Плеханова. Той вважав, що народні маси, а зокрема марксистки, „взагалі не повинні були братися за зброю”. Ленін відповідав: „Навпаки, вони повинні вхопитися за зброю рішучіше, енергійніше й агресивніше... Хто не хоче підготовляти збройного повстання, того безжалісно вики-

нути з лав прихильників революціонерів та послати назад у лави її ворогів, зрадників і трусів”.

Ось як промовляв до росіян російський комуніст-революціонер, якого в нас воліють цитувати радше на доказ недоцільности індивідуального терору проти ворога. Тим часом він застосовував методи безпосередньої боротьби і не мислив визволення від царату інакше, як тими засобами. Зате українські комуністи обмежилися лише до протестних самогубств проти наслідників царату — вірних послідовників того російського комуніста. Цим вони виявили тільки зневіру в свою ідеологію та в спроможність своєї нації боротися за визволення.

Я: Невже ти не розумієш значення самогубства як політичної зброї, застосованої у відповідний час, на відповідному місці та за відповідних умов? В останні роки ми читали про випадки самоспалення на публічних місцях: у Сайгоні, в Празі, у Вашингтоні, а навіть у Москві та Києві. Всі вони викликали широкий відгомін у світі!

ВІН: Так, викликали зацікавлення громадської думки світу, що завжди цікава спостерігати нове видовище. Але гляньмо на справу з української точки зору. Невже не бачиш суперечности у цих міркуваннях? У нас бо засуджують нині революцію і збройну боротьбу — масову й індивідуальну — як „недоречне самогубство”. Водночас виправдовується і схвалюється індивідуальні протестні самогубства, які ворогові не завдають практично ніякої шкоди. Можливо відчуваючи цю незручність, ти застерігаєшся, що дане самогубство повинно бути довершене за відповідних, догідних для цього умов. Як же тоді з українськими комуністами 1930-их років, про яких у нас з тобою мова? Чи їхні самогубства мали політичний сенс і чи дали практичні наслідки? Ні! Як це передбачав самий М. Хвильовий в одному зі своїх оповідань, маси ніколи „не зрозуміють” самогубства свого діяча, довершеного як особистий вихід з бойової арени. Вони — народні маси — у 1933 році так і не зрозуміли само-

губств передових діячів українського комунізму, а громадська думка світу потрактувала їх, як особисте розчарування окремих всесоюзних комуністів сталінською лінією внутрішньої політики й економії СРСР.

Правда, для українців **поза** межами СРСР глибший сенс загибелі Хвильового блискуче сформулював Д. Донцов: Москва є справжнім вбивником того українського патріота й активіста, писав він в одному зі своїх найвдумливіших есеїв у „Вістнику” 1933 року. На жаль, цей есей Донцова не дійшов до читачів в УРСР внаслідок тогочасної цілковитої ізоляції Сов. Союзу. Українські патріоти в СРСР, відірвані навіть від правдивої інформації про події в Києві, Харкові, Одесі чи Чернігові, не могли покористуватися тією інтерпретацією самогубства М. Хвильового як орієнтиром для розуміння наступних подій.

Не залишивши виразного „заповіту” чи принаймні полум’яного поклику на зразок поклику Василя Макуха („Хай живе самостійна Україна!”); обмежившись до протесту внутрі всесоюзної комуністичної партії; а врешті звузивши свій протест до скромної загибелі в чотирьох стінах своїх помешкань, українські комуністи 1930-их років значно влегшили справу московським центральстам. Адже з бойовища зійшли без великого шуму чільні українські активісти і можна було далі твердити (як за царату), що в межах російських володінь спокійно усі „благоденствують”, а хто не вкладається в систему „нового ладу”, той мусить „вийти зі строю” або „поза рамки життя”. Таким чином ці самогубства не стали такою політичною зброєю, якою ти хотів би їх бачити.

А ще більш боляче є те, що вони потрактували своє життя як приватну власність, якою можна розпоряджатись по своїй волі без хісна для власної нації, хоча вони її гаряче любили, по-своєму очевидно. А саме патріот, який цінить інтереси нації, не сміє (як писав Драгоманов) даремно витрачати ні одної реальної цінності свого народу: кожне слово, сказане не по-українському,

кожний гріш, витрачений на не-українську справу, кожен українець, який залишає територію України, є незамінною витратою з української народної скарбниці. Тим самим не вільно витрачувати її біологічних скарбів на особисті „пораженські” самогубства. Наш останній удар повинен бути по ворогові, немов останній постріл із обложеної твердині. Якщо самогубство має бути політичною зброєю, то нехай воно буде гідною зброєю з практичними наслідками.

Ні, помилки українських комуністів не сміємо повторити ані в Україні, ані на еміграції, ані теоретично, ані практично. В цьому відношенні можна повчитись дещо від москалів і їхніх ставлеників в Україні. Читай, що вони пропагують нині у відношенні до своїх противників. Студент третього курсу журналістики в Київському університеті Євген Варда (майбутній „інженер душ” в УРСР) спеціальним віршем у „Культура і життя” (Київ, 14. 5. 1967) захвалює мужню відсіч, що її зготувала українським повстанцям жінка якогось воїна-комуніста в перші роки радянської влади на території України. Вона їм

Окріп.

На голови пихаті

Окріп!

Чи така жінка-радянка справді існувала і чи вона здобулась на описаний чин, тут не важливе. Проте мораль того вірша ясна: офіційна радянська (а це значить ніби „миролюбна” і ніби „гуманна духом”) газета в Києві далі пропагує своїм читачам — партійним і т. зв. простим радянським людям — тверді, прямо жорстокі методи поборювання навіть уявних противників московського режиму в Україні.

А що ми — українські патріоти й захисники справедливої української справи — пропонуємо нашим братам, яких гнобить тоталітарна система росіян? Особиста й національна гідність українського патріота вимагала й вимагає від нас активної настанови супроти оку-

панта. Але в нас не дано відсічі москалям ні за Петлюру, ні за Коновальця, ні за Ребета, ні за Бандеру. Ворсг нас зброєю вдаряє, а ми йому панахидами одвічаємо... А втім, не покарано нашою рукою ні одного німця з-поміж тих, які знищували українських патріотів по німецьких концтаборах. Жиди гідніше поставились до своєї ганьби і кривди. Вони відплатили німцям і не простять їм їхніх злочинів ніколи.

У нас досі ще списують плачливі літописи кривд нашого народу і, замість вдаряти окупантів зброєю, лише словесно воюють з мерцями — з Леніном і Сталіном, мабуть, вірячи, що від того музейного шелестіння впадуть мури російської тюрми народів. Так, мури Єрихону впали від звуку ізраїльських сурм, але поряд з сурмачами на тії мури наступали ударні військові частини вибраного народу. Хто промовчує той другий аспект біблійної події, той допомагає ворогові втримувати українську націю на рівні фолкльорного народу.

Я: В нашій розмові ти часто вживаєш слово „емігрант”. Нині вже нема українських емігрантів. В більшості — це українці, що є рівноправними громадянами країн свого поселення або народження. Чи може такий українець „з роду” і частинно „з культури” бути революціонером, патріотом і борцем за Україну? А далі, ми в цілому нині вже нація, а не конспірація. Суспільство України нині складне і зрізничковане. Внаслідок самих різниць у темпераменті не легко втиснути всіх українців у тісні рамки конспірації й революційної роботи.

ВІН: Чому не трактувати речей натурально? Українець-емігрант у розумінні терміну кінця 19-го чи початку 20-го століття не існує. Але як тоді, так і нині є чесні українці — нащадки чесних українців, які щиро хочуть допомогти українському народові вирватися з-під володіння Москви. Методи такої активної співпраці різноманітні, принаймні двоякі. Послідовно, і для революційного методу мусять знайтися теоретики і практичні виконавці — сміливі українці. Якщо німецький жид Коген-

Бендіт міг стати керівником французьких студентів-бунтарів у Парижі, то чому канадський чи американський українець не міг би стати активним борцем за визволення України? А втім якщо різні українці могли гинути за чужі інтереси чужих їм націй, то чому український нащадок не сміє посвятити своє життя для української справи близької йому нації? Небезпечне воно діло, скажеш. А хіба вони надіються жити вічно? Чи може нащадки українців виродилися у з'їдачів хліба, неспроможних на жертвенний подвиг? Ось 21-літній канадець шотляндського походження міг здобутись на це: він обурився тим, що офіційні канадці примкнули очі на винищення мешканців Біяфрі нігерійцями і спершу пробував листами закликати своїх співгромадян до подавання допомоги Біяфрі, а потім вибрався туди, щоб безпосередньо допомагати жертвам імперіялізму. Еспанські власті арештували його в Алхесірасі. Однак його спроба та спроби інших подібних ідеалістів блищать немов перли в болоті гіпокризії т. зв. вільного світу, що дозволив Великобританії та Радянському Союзові знищити руками нігерійців молоду націю за її „сепаратизм”. Чи українські нащадки загубили той вогонь посвяти, що його проявив канадський шотляндець? Якщо так, то їм нема майбутности. Бо, як висловився борець за рівноправність негрів у США д-р Кінг, людина без сміливості постояти за свої принципи насправді мертва вже на 30-му році життя, навіть хоча б вона згодом дожила до сімдесятки.

І говориш: ми — нація, не конспірація. Правда, ми — нація, але дуже хиткі ще в неї ноги, надто м'який її хребет. Покищо, ми ще слимаки, що повзуть по землі, коли інші народи немов птахи ширяють у просторах. Ми йдемо вперед, але надто повільно. Нашу історію треба підштовхнути вперед, бо вона їде на чумацькій гарбі, запряженій крutoрогими волами.

Я: Мабуть штовхати нашу історію таки треба водночас на подвійних рейках. Не обмежуватися ні культурництвом,

ні самою лише революційною діяльністю. Але йдеться ще про визначення пріоритету: Що нам робити насамперед?... Мені здається, українцям насамперед треба обов'язково всіма законними засобами, в межах конституції на власній території, виробляти форуми вислову й діяння української громадськості і формувати її думку. Наша громадськість мусить наздоганяти дуже багато, весь той „пропащий час” (як писав Драгоманов), загублений для українців у російській неволі. Пригадуєш, як дивно і страшно було спостерігати пасивність української громадськості в районах, з яких відступили російські війська 1941 року? Навіть сільських зборів не сміли скликати самі місцеві люди і ждали „настоящего наказу” від цивільної влади, якої не було. Бо вони звикли були до системи, проти якої бунтувався навіть росіянин В. Маяковський „глузуючи з психіки своїх земляків: „Циркуляр, сиди і жди... Чом нам з вами думать, якщо думають вожді?...” Все це наслідки знищення внутрішньої суспільної структури царатом, а потім — ще ґрунтовніше — тоталітарним сталінізмом; після всіх „чисток” залишилися мільйони окремих людських існувань, що не мали і не відчували органічного зв'язку одні з одними. Мені здається, що нині люди в Україні, та взагалі в СРСР, розпочали якоюсь мірою мислити самостійніше. Але революційну думку треба буде ще довго розбуджувати, формулювати по-новому, розвивати її, а щойно потім вдаряти по ворогові.

ВІН: Вдаряти вже тепер, сьогодні! Щоб ворог не був такий самовпевнений! Щоб він не мав авторитету в наших людей! Щоб українська людина врешті вирвалася з отупіння та на знайоме паралізуюче: „Пайдьомте с нами!” вміла дати з місця гідну відсіч. Ось що треба робити, а не надіятися на „революцію згори”, на своєрідний палатний переворот у далекому майбутньому. Треба „революції знизу”, проведеної гідними людьми з гідними українцями з народніх мас. Збудити цю гідність — святий обов'язок тих, які мали чи мають можливість охо-

пити зором живої душі та вільного ума всю українську проблему, а не тільки її частину. Вільні українці в світі мають ці можливості...

Розумів цю потребу Іван Багряний, коли в своїх завагах „До завваг Донцова” з приводу програми ОУН (1943 року) заперечував одну концепцію самого лише політичного перевороту: „...нам ідеться не про будь-який політичний переворот, а про кардинальне розсадження СРСР (як колись царської імперії), як клубка нерозв’язних соціальних і національних протиріч, і найголовніше в цьому — нам ідеться про відчахнення України від СРСР, як від певної соціальної й національної ‘монолітної’ формації. А цього відчахнення можна досягти лише революційним шляхом, спираючись на народ. А порвати народ, мобілізувати його можна лише гаслами соціального й національного визволення”.

Я: Добре, що ставиш українське питання широко і в своїй концепції знаходиш місце для всіх можливих патріотів — для еміграційних самостійників і для крайових, навіть якщо вони визнають погляди Маркса. Бо такі в Україні є і нехтувати ними було б трагічною помилкою. Але, чи твій поклик до відродження бойової гідності українців не звучить як поклик Дон Кіхота відновити лицарство в його країні, що пройшла ґрунтовні перетворення?

ВІН: Місце в бойовій лаві української нації повинно бути для кожного гідного українця. Теж українські марксист-ленінці мусять усвідомити факт, що поза українською самостійницькою концепцією їм нема місця під сонцем. Якщо вони не примкнуть до української національної бойової лави, їм кінець: або залле їх дрібномишанська потопа або змеле їх великодержавна машина чисток чи асиміляції. Навіть ті, що нині надіються на можливість шляхом реформ і при допомозі ленінських слівців відвоювати гідний статус Українській РСР, врешті мусять визнати це. Бо і писанням меморіалів та протестних закликів є десь межа!

Погоджуюся з тобою, що для багатьох Енків мої слова можливо забряжчать немов заржавілий меч еспанського мрійника по гвіздках крил вітряка. „Реалісти” намагатимуться „раціоналізувати” сказане: — Куди, куди зі списками на великодержавні вітряки атомного віку?... Однак і ти визнай, що становище українських патріотів другої половини 20-го століття не є становищем того блудного лицаря. Дон Кіхот посмів порвати зі своїм приземним існуванням та гнітючою атмосферою буденщини, але його „велетні” були тільки вітряковими млинами; його меч і спис належали до одшумілої епохи такою мірою як пережитками були варязькі мечі та списи в поезії українських націоналістичних поетів міжвоєнного періоду 1921—1939.

Тим часом всі ми, з Енками включно, є сучасниками українського атомного віку, живими співтворцями дійсності другої половини 20-го століття. Росія, її політики, військовики, компартійці разом з усіма вислужниками є **реальним** збірним велетнем, а не вітряковим млином. Українське революційне слово й діло теж не слід вважати застарілою зброєю. Події 1960-их років у різних країнах показали наочно: революція далі залишається новочасною зброєю для всякого народу. В нашу епоху національно-революційних рухів і воєн український революціонер і речники революційної думки не є пізніми Дон Кіхотами. Навпаки. Вони є сучасниками відродження революційних рухів у їх ідеальному виді. Ті рухи лякають усіх централістів, вони тривожать всякі „естаблішменти” чи (по-радянському сказавши) „правлячі кола” імперій, федерацій і конфедерацій. Згадка про неминучість революційного зриву зганяє сон з очей усіх міщан і по-міщанському стабілізованих учорашніх революціонерів — нинішніх статечних громадян даної держави. До міщанства належать теж російські більшовики. Їхній, колись дуже живий рух, вже перетворився в механічну чиновницьку систему. Тому московські вельможі лякаються навіть слова „революція”, якщо хтось застосовує його до Радянського Союзу або якщо даний

самостійницький рух (наприклад Біяфри) може спонукати неросіян в межах СРСР до мислення і вияву таких самих прагнень. Російські більшовики є сьогодні реакційнішою силою ніж будь-коли досі; вони — центральні й гнобителі.

Для нас — вони реальний ворог, не вітряк! Це — реальна потуга, що широким московським задом сидить на карку нашого народу. Щоб звільнитись від того ганебного вантажу, українці мусять врешті виявити більше масової активності.

Я: Побоююсь, що ти не береш на увагу процесу „старіння” всякого суспільного руху. Разом з людьми даний рух росте, розвивається і згодом в’яне чи навіть завмирає. Нові часи, нові умови й новий соціологічний склад країни та суспільства вимагає нових методів, нового руху й нової концепції. Конституціоналізм теж є своєрідним революційним рухом, зокрема в такій великодержаві, як Росія чи СРСР.

ВІН: Про „старіння руху” я не забуваю. Той процес супроводить рух на кожному його етапі. Відомо тобі, як в Україні у тридцятих роках дехто кмітливий підкреслював явище: націоналістом-волютаристом може бути в нас людина лише до тридцятки, бо одружившись, вона швидко включається в лави т. зв. статечної громадськості. Перехід на позиції конституціоналізму й парламентаризму, що його помічаємо в багатьох колишніх націоналістів-волютаристів, нагадує подібний процес у середовищі російських меншовиків. Під впливом деяких змін у царській Росії після революції 1905 року їм зокрема остогидло перебування в сутінках поліційного гонення, тюрм, заслань, шибениць... Все це втратило для них свій давній чар на тлі практичних можливостей псевдопарламентської боротьби в державній Думі. Меншовицьким парламентаріям і їхнім однодумцям прямо до болю хотілося вже діяти явним законним життям і з публічного форуму — на виду й під оплески громадськості — завдавати ударів реакційній системі царату.

Нічого дивного теж, що не одному з учорашніх українських революціонерів набридло життя в тіні, на перетині дня й ночі. Їм теж хочеться жити й діяти так, як живуть і діють усі нормальні люди всіх нормальних суспільств.

Але зваж, друже мій химерний! Українець, який щиро обстоює ідею відновлення суверенності української держави, не може і не сміє жити т. зв. нормальним життям... Раз він стоїть за таку ідею, тоді його оточення не дозволить йому на таке життя... Т. зв. вільний світ нехтує українським правом на власну державність. Весь комуністичний світ — разом з ніби поступовою Новою Лівіцею! — послідовно промовчує українське питання і навіть проблематику української радянської державності. Погодитись з усім цим означало б перетворитися в дрібномістечкового хлібоз'їдача, якого висмівав Юліюш Тувім: „і засипляють з мордою на грудях в страшних мешканнях страшні міщани”.

Та й нема для українських патріотів гідного публічного форуму, на якому вони могли б висловувати справу емансипації свого народу. Верховна Рада УРСР є мавзолеєм мертвих душ. Якщо б там воскресла якась душа українська і принаймні започаткувала б одну дискусію про здійснення конституційних прав Української РСР, тоді наші серця забилися б радісно неначе великодні дзвони. А втім, жоден справжній революціонер не гребує законними засобами в боротьбі за емансипацію свого народу, якщо вони не підривають принципів і практичних діянь революційних елементів. Навіть Ленін знаходив відповідне місце для легалістичного сектора в своїй революційній системі боротьби проти царату, але він без упину пригадував-втовмачував своїм співробітникам тезу про першорядність безпосередньої **революційної дії**. Меморіалами і маленькими polegшими неможливо докорінно змінити такої гнобительської системи як російська. Як висловився один легаліст (прем'єр-міністр Канади П'єр Е. Трюдо) „в тоталітарних країнах майже немислимо

усунути уряд чи досягти керівні центри влади без застосування якоїсь форми насильства”.

Пропагувати серед українців у тоталітарній системі СРСР лише законні методи боротьби за суверенність України означає вести український народ у сліпу вулицю, на кінці якої височать справжні вітряки т. зв. інтернаціоналізму московського зразка. Спрямувати народні маси в сліпу вулицю реформізму означає водночас зректися того активного прошарку українського суспільства, який серед темної московської ночі шукає за орієнтиром. Без яскравого максималістичного прапора тії активісти потонуть у мільйонних масах „радянських людей” або стануть активістами в російському революційному русі.

Хто в нас ще „живе душею”, той не сміє мовчати, не сміє дозволити щоб хтонебудь з наших братів в Україні чи поза її межами заснув ходячи, заколисаний ворогами й рідними дрімотами. Історичний досвід перестерігає нас перед такою помилкою. Адже відомо, що після злочасної полтавської кампанії російські володарі облишили українську козацьку старшину в відносному спокої і за багатьма з них визнали дворянські привілеї й права російських дворян, цебто: право не мати ніяких обов’язків супроти власного суспільства. Тоді наші благородні предки перетворилися в „дядьків отечества чужого” так швиденько, що приблизно через 150 років опісля Чарлс Дікенс не міг зрозуміти надто швидких темпів того українського суспільного процесу.

Нині нашої нації загрожує та сама небезпека. Радянсько-російська система витворює подібні кадри дворян, що зветься тепер директорами заводів, головами колгоспів і радгоспів, адміністраторами фабрик і державних підприємств, економістами й політиками. Нова кляса вічноживих малоросіян.

Ось стандартний життєпис кожного з них. Малорос народжується в УРСР чи в будь-якій іншій „невід’ємній частині” всеросійської імперії. Звичайно, він виховуєть-

ся в безбожницькому дусі, але буває охрещений в Російській Православній Церкві. Дитинство він проводить у російському дошкіллі, а юність — у російській школі й Комсомолі. Професію він здобуває під наглядом російсько-мовних учителів, шляхом вивчення російських книг і пізнання могутности Росії. Найкращі роки свого зрілого віку він витрачає на будівництво всеросійської імперії; нерідко буває русифікатором європейських чи азійських народів СРСР. Брак українського патріотизму він заповнює російською пропагандою, а рідкі прояви докорів совісти заливає московською горілкою. Минають літа, він старіється і помалу холодне в тіні російських пам'ятників та пенсії за своє служіння. Врешті хоронять його в українську землю і на могилі ставлять камінну плиту, часто з російським написом. Зміст напису по-суті однаковий: „Жил-бил такой то советский человек...”

Для України, для українського народу — а втім, для себе самого як гідної людини! — Енко просто не існував, як не існували для нашої нації всеросійські дворяни й „чорнилом політи” чиновники малоруського роду. Вони — тільки цифрові дані в статистиці українців, але на жаль в структурі російської великодержавної будівлі вони були чи є сьогодні твердим камінням.

Якщо залишити наших земляків у спокої; якщо не тривожити їхнього сну словом і ділом; якщо не пригадувати їм потреби активного підходу до життя в епосі національно-визвольних революцій, тоді вони ще швидше і ще вірніше служитимуть захисниками „атечества чужого”. Вони бо служили Москві вірно під час найражочіших порушень т. зв. радянського правосуддя. Служили вірно за другої світової війни, в якій Москва виявила себе центром російського націоналізму не гірше за царський Петербург. Наскільки вірніше служитимуть вони московським бюрократам, якщо залишити їх в спокої перед телевізорами та при бочці московського квасу! А якщо й політичні емігранти перетворяться в зажиточних обивателів, тоді, кажу, амінь Україні!... О, ні, друже! Не

сміємо допустити до такого нещастя. Якщо всі заснемо твердим сном, то навіть атомні вибухи не збудять нас, окрадених однаково під час миру, як і під час війни. Нашого обов'язку і правильного рішення не пригадає нам ніхто так переконливо, як Шевченко, заповіти якого дедалі більше затискаємо в бібліотечні сховища:

Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить...

Я: Дуже сміливих людей треба на це велике діло. Де ти бачиш їх у переважаючій масі дрібноміщан, якими погорджуєш? Чи не доцільніше нам насамперед „вигострить сокиру” нашої політичної концепції?...

ВІН: Мужні люди є серед нас, тільки не всі вони ходять разом. Є вони і між емігрантами, є і в Україні, є вони на території Росії — оті українці, що, як Франко, „од сорому, який нащадків пізніх палитиме”, заснути не можуть. Знайти з ними спільну мову нам повинно бути легше, ніж будь-коли досі, бо ми вже добре знаємо самі себе і розуміємо почуття таких осіб куди краще, ніж у ті роки, коли нам доводилось ставити опір наймогутнішій потузі світу всупереч „практичним порадам” статечної громади. Проживши ряд років вільним і відносно заможним життям у народовладних країнах, кожен з нас мусів відчувати приблизно те, що Леся Українка описала в листі своєму братові під час свого перебування поза кордонами Росії: „Якщо правда, що тут у сій стороні я почувую себе вільніше, то знов же ніколи і ніде я не почувала так доткливо, як тяжко носити кайдани... Мені нераз видається... що на руках і на шиї в мене видно червоні сліди, що їх понатирали кайдани та ярмо неволі, і всі бачать тії сліди, і мені сором за себе перед вільним народом”.

Напевно багатьом з-поміж нас нині лиця горять соромом на згадку, що наші співгромадяни інколи дивуються: — Оце вони, сини й дочки сорокамільйонового

народу, що досі не зумів стати господарем на своїй території?...

Напевно не одному з нас тоді до болю хочеться сказати собі: якщо не можна бути гідним політичним емігрантом і борцем за права нашої нації, тоді принаймні годиться вміти гідно вмерти в її обороні — чи то на українській землі чи на чужій території, де тільки нам пощастить зустріти й заскочити її ворога!

Я: Поворот у твоїх думках нагадує мені трагічну долю подружжя Ляфаргів — Марксової дочки і його зятя. Вони міркували: поскільки їхній міжнародний рух розбився на взаємознищувальні фракції і вже не можна жити для єдиної суцільної партії, то краще вмерти. І вони покінчили життя самогубством. Невже ти схвалюєш такий крок розпачу?

ВІН: Ні, я проти самогубства навіть з таких особистих мотивів, бо це втеча від життя й боротьби. Ленін з пошани до родини Маркса схвалив їхній крок, але притому він ще й керувався особистим фанатизмом: його власне життя не мало б для нього сенсу без його власної партії. Ми ж не фанатики вузької групи змовників і наше життя вільно спалити хіба лише на жертovníку нації якщо водночас заберемо з собою якусь кількість її ворогів.

Знаю, що дрібноміщани з великими ротами і маленькими серцями глузуватимуть з такого міркування, мовляв, „проминув вже час лицарства... на інший шлях тепера світ пішов”. Ні! Не змінився в цьому відношенні світ і людство далі шанує захисників своєї нації, приймає до відома їхні довершені факти. А хіба ж революціонери ОУН і вояки УПА, та й ми з тобою в тому числі, не ставили власне оточення й ворога перед доконтані факти?... І ніхто з нас, надіюсь, не жалкує своїх діл, хоча багато наших земляків вважали і вважають наші наміри та діяння тогочасні нерозсудливим донкіхотством.

Бо ми щиро й глибоко відчували сором за поневолення нашої багатомільйонної нації та діяли згідно з почуттями національної зневаги. „Сором — це свого рода гнів, тільки спрямований в нутро людини. Коли б уся нація щиро зазнала сорому, вона була б схожа на лева, що готується зробити стрибок”, відмітив ще 1843 року Маркс. Леся Українка теж не лише записувала свої почуття сорому на вид неволі, але й закликала до безпосередньої боротьби. Нашим революціонерам під час другої світової війни і в повоєнні роки почуття такого сорому веліли діяти проти ворога, а не підкорятися. Тож вимогою нинішнього дня в українській громадськості на території СРСР і поза його межами є сердиті люди, сповнені гніву супроти наїзника і готові зробити отой стрибок на нього.

Я: На мій розсуд, сьогодні нам треба найбільшою мірою мужніх публіцистів, які б відкривали перед нами нехай далекі, але гідні українські обрії. Зокрема в сучасній радянській дійсності є пекуча потреба на гідне слово, як це передбачив ще 1920 року письменник Є. Замятін. Спостерігаючи наставання епохи тотального гнету, він писав: „Єдиною гідною зброєю людини завтрашнього дня є слово”. Саме на просторах російської імперії інтелігенція десятки років словом боролася проти царської системи гнету. Нині пора знову всебічно покористуватися тією зброєю. Тому потребою й нашого дня є насамперед публіцисти, що палючим словом викликали б рум'янець сорому на українських обличчях за тії „червоні сліди”, що їх понатирали на їхніх руках і шиях кайдани і ярмо неволі.

ВІН: А ти, ти матимеш сміливість батогом свого слова шмагати по обличчях самовдоволених дрібноміщан з гнучкими хребтами і хитрючими очима? Чи може радше силкуватимешся стати „всеукраїнським” журналістом — автором статей прийнятних для читачів обаби́ч сонної української греблі? Не оглядатимешся на „задні колеса” з побоюванням, що міг би втратити чимало чи-

тачів, якби на мить відкрив рубчик правди про них, про нас усіх і про себе самого? Тож вогнем сатиричної самокритики перевір себе самого теж, бо впевняю тебе: в кожному з нас дімає маленький хохол! У критичній ситуації він швидко росте в силу і немов поліп холодними щупальцями компромісу й вигоди перетворює козака-запорожця у покірного малороса, а бойовика-революціонера в самозакоханого міщанина.

Я: Хіба відповісти тобі афоризмом Джозефа Конрада: „Дайте мені відповідне слово... а я зрушу світ"! Але хто з нас знає те **відповідне** слово, що — як сказав Байрон — немов крапля роси впаде на думку і спонукає „тисячі й мільйони людей до мислення"?...

ВІН: Не самою лише думкою визволяється людина і не словом єдиним мури неволі ламає народ!

* * *

Хмари косматими лапами туго зав'язали рот сонцю. Воно струснуло ними і вниз полетіли краплі дощу. Одну з них я зігнав з обличчя кивком руки, коли ВІН швидкими кроками сходяв по дерев'яних сходах з гори до вулиці, що глибоким ярмом врізалася в гущу домів і дерев. Мені раптом видалось наче б туди пішла й за поворотом доріжки зникла половина моєї душі.

Монреаль, липень 1968.

ЧИТАЧАМ НА УВАГУ

Цей діалог, написаний напередодні окупування Чехословаччини радянськими військами (в серпні 1968) не міг з'явитися раніше друком з незалежних від автора причин. У фотокопіях з ним ознайомилися деякі читачі на північно-американському та європейському континентах.

Йдучи назустріч читачам, які остерігали, щоб розмова „Дон Кіхота і Гамлета на горі” не залишилася своєрідною „захальною публікацією” у світі вільних українців, видаю його друком тепер з незначними стилістичними поправками і несуттєвими скороченнями.

За здійснення мого наміру складаю щире подяку Видавничій Спільноті „Тризуб” у Вінніпегу та зокрема відмічую обставину, що у цьому книжковому виданні „Не словом єдиним” використано текст, що з'явився на сторінках часопису „Український Голос” чч. 4—22, 1971.

Усім читачам, які доброзичливо й критично розглянули цей діалог і своїми порадами допомогли вдосконалити його, висловлюю тут мою вдячність. Надіюся, що й нові читачі обмірковуюватимуть „діалог на горі” теж лише як запис розмови двох українців про найпекучіше питання сучасного українства: словом чи зброєю?

А в т о р.

РОМАН РАХМАННИЙ — український журналіст, радіокоментатор і есеїст у Канаді, автор книжок: „Кров і чорнило” (Нью Йорк 1960), „На п'ятдесятій паралелі” (Вінніпег, 1969), „На порозі другого півстоліття” (Вінніпег, 1970). Його статті й есеї, друковані в українських та чужомовних часописах і журналах, викликали значний відгомін серед читачів на еміграції, в Україні та в сумежних з Україною комуністичних державах.

З есеїв українською мовою:

„Українська міжнародна політика з позиції власної сили” (1963), „До письменниці Ірини Вільде” (1964), „Дума про наймолодшого брата” (1965), „Будівничий першої Української Народної Республіки” (1966), „Преса Української РСР: 1967”, „За гідну українську державу: лист до українських літераторів в УРСР” (1968), „Жива Україна” (1969), „Поїзд, що йде крізь наше серце” (1969), „За діалог між українцями: відповідь Д. Павличкові” (1970).

З чужомовних статей:

„Апокаліптичні вершники над Україною” (De Linie, Amsterdam: 1947), „Україна — забута барикада” (Die Weltwoche, Zurich: 1948), „Кремль залицяється до українців” (Saturday Night, Toronto: 1954), „Чому Росія потребує часу і миру?” (The Globe and Mail, Toronto: 1959), „Товариш Енко — бойовий вершник Росії (Military Review, U. S. A. 1964), „Привид націоналізму в СРСР” (Commentator, Toronto: 1966), „Боротьба за право людини в СРСР” (La Presse, Montreal: 1968), „Церква і Кремль” (The Ottawa Journal, Ottawa: 1969), „Пекін піднімає українське питання” (The Montreal Star, Montreal: 1969), „Єврейське питання в СРСР” (The Montreal Star, Montreal: 1970), „Роля національностей у майбутній війні Росії з Китаєм” (The London Free Press, London, Canada; 1971).

